

Розділ 2

Етнополітична інтеграція та дезінтеграція як предмет етнополітичних досліджень

2.1 Етнополітична інтеграція та дезінтеграція: основні класифікації та рівні розгортання

«За допомогою системного, порівняльного аналізу, методу вивчення конкретних випадків (case-study) та синтетичного (композиційного) методів спробуємо класифікувати та детальніше вивчити природу, суть та зміст етнополітичної дезінтеграції та інтеграції як в широкому, так і вузькому розумінні. Одразу зауважимо, що в українській етнополітології є термінологічна плутанина щодо означення цього виду етнічних (етнополітичних) процесів. Етнічні процеси у більшості випадків сучасного світу слід визначати як етнополітичні, адже у них етнічність задіяна так само, як і політика»²⁴⁰. Безумовно, є багато прикладів етнічних процесів, в яких неможливо виявити політичну складову — наприклад, побутова ксенофобія або поступова природня асиміляція мігрантів в етнокультурному середовищі іншої держави²⁴¹. «Однак інтеграція та дезінтеграція в досліджуваному вимірі завжди буде не просто етнічним, а етнополітичним процесом.

²⁴⁰ Явор В. А. Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування // *Politicus*. 2017. № 6. С. 154.

²⁴¹ *Cornell St.* The variable ties that bind: Content and circumstance in ethnic processes // *Ethnic and Racial Studies*. 1996. Vol. 19. № 2. P. 277.

«Підтвердження обраної стратегії наукового пошуку знаходимо у працях багатьох дослідників. Сама природа етнополітології полягає у виявленні взаємозв'язку політики та етнічності, дослідженні етнічної обумовленості політичних процесів, та навпаки»²⁴². Не випадково В. Ачкасов пропонує наступне визначення етнополітології, як дисципліни, що вивчає «політичну обумовленість етнічних явищ і процесів»²⁴³. До основних категорій, якими оперує наука, належать етнос і етнічність, а основні проблеми зосереджуються навколо питань здобуття влади, входження етнічності в політику, політизації етнічності. Українські вчені визначають етнополітологію як «науку про взаємодію етнонаціональної та політичної сфер людського буття, зокрема про взаємовідносини етнонаціональних спільнот (етносів, націй, етнічних та національних груп) між собою та між ними і державою»²⁴⁴. О. Картунов також визначає етнополітологію як «науку про закономірності взаємодії етнонаціональної та політичної сфер або просто про етнополітичну царину людського буття»²⁴⁵. Зауважимо, що виявлення та дослідження взаємозв'язку політики й етнічності в певному процесі або явищі — є не лише завданням етнополітології як науки, а й вектором розвитку її української складової. Наприклад, С. Асланов досліджує етнополітичну стабільність як стабільність етнополітичної системи, яка утворюється внаслідок перетину, взаємодії політичної та етнічної складових. Цей ракурс дає можливість досліднику розглядати етнополітичну систему як «різновид політичної системи до тієї міри, до якої в політику інкорпорується поняття «етнічність»»²⁴⁶.

²⁴² Явір В. А. Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування // *Politicus*. 2017. № 6. С. 155.

²⁴³ Ачкасов В. А. *Этнополитология: учебник для бакалавров*. Москва: Юрайт, 2014. С. 14.

²⁴⁴ *Етнополітологія* // Політологічний енциклопедичний словник / уклад. Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук. Харків: Право, 2015. С. 310.

²⁴⁵ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 30.

²⁴⁶ Асланов С. А. Етнополітична стабільність у етнополітичній системі // *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 55. С. 118.

«Спостерігаючи за цими науковими розвідками, у своєму дослідженні спробуємо застосувати синтетичний або композиційний методологічний підхід, який полягає в отриманні єдиного цілого з різних елементів; в побудові системи, в якій цілі верхнього рівня ієрархії формуються шляхом узгодження цілей (інтересів) нижніх рівнів ієрархії за допомогою певного механізму. Переваги цього методу очевидні. Адже здійснюючи синтетичне дослідження будь-якого етнополітичного явища або процесу, зможемо отримати більш повне, багатогранне і при цьому точне уявлення про ціле (етнополітичну інтеграцію та дезінтеграцію), яке базується на розумінні взаємозв'язку її окремих складових»²⁴⁷.

«Розглянемо найбільш поширені класифікації етнічних (етнополітичних) процесів. Загалом за критерієм вектора розвитку — «доцентровий/відцентровий» або ж «об'єднання/розмежування» вони поділяються на дві категорії, стосовно визначення яких, але не змісту, згоди в українській етнополітології не спостерігається»²⁴⁸. Зокрема, О. Антонюк виокремлює етнооб'єднувальні та етнороз'єднувальні процеси. Останнім терміном дослідник позначає «поділ колись цілісного етносу на кілька самостійних або відокремлення від нього лише певної частини (субетносу)»²⁴⁹. До етнороз'єднувальних процесів він зараховує — етнічну парціацію, етнічну сепарацію та етнічної дисперсіяцію.

Тоді як О. Картунов поділяє етнічні (етнополітичні) процеси на процеси етнічного згуртування (об'єднання) та процеси етнічного розмежування (роз'єднання). «Процеси етнічного роз'єднання починаються з етнічної ідентифікації, тобто встановлення етнічного походження, що неодмінно призводить до пошуків свого етнічного коріння»²⁵⁰. Дослідник зауважує, що «подальший розвиток процесу ідентифікації залежатиме

²⁴⁷ Явір В. А. Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 154.

²⁴⁸ Там само. С. 155.

²⁴⁹ Антонюк О. Етнічні процеси // Політологічний словник. URL: <http://subject.com.ua/political/dict/504.html> (дата звернення: 22.10.2017).

²⁵⁰ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 178.

від надзвичайно багатьох об'єктивних та суб'єктивних чинників і з однаковим успіхом може розвиватись як у напрямі етнічного розподілу (дезінтеграції), так і у напрямі етнічного об'єднання (інтеграції)»²⁵¹. На думку О. Картунова, вектор розвитку процесів етнічної ідентифікації найбільшою мірою залежатиме від характеру і спрямування етнонаціональної політики, яку проводить та чи інша поліетнічна держава. Етнічна ідентифікація — це «процес ототожнення індивідом себе з етнічною групою, одна з форм самосвідомості індивіда чи групи людей, що ґрунтується на відчутті ними своєї належності до певної етнічної спільності»²⁵². Без етнічної ідентифікації не може існувати етнічності, яка протиставляє себе іншим етнічностям. Без усвідомлення належності до етнічної спільноти, її відмінності від інших етносів, не існуватиме конкретного, окремого етносу, до якого належить індивід.

«Той факт, що авторитетний вчений вважає інтеграцію і дезінтеграцію напрямими розвитку етнічних процесів у бік, відповідно, об'єднання або розподілу — підтверджує слушність виокремлення нами широкого розуміння етнополітичної інтеграції/дезінтеграції як спрямування або вектора розвитку (еволюції) практично будь-якого етнічного (етнополітичного) процесу. Безумовно, нас цікавитиме і більш вузьке розуміння етнополітичної дезінтеграції як процесу розпаду державного утворення або відокремлення його частини за участю етнічного фактора. Втім це не повинно заважати позначенню цих процесів також широким терміном, адже процес етнополітичної дезінтеграції, як і інші етнічні (етнополітичні) процеси розвивається у напрямку етнічного роз'єднання»²⁵³.

О. Картунов пропонує таке визначення етнічного роз'єднання або етнічного розподілу (етнічної дезінтеграції): «це процес, під час якого від попередньої етнічної спільноти

²⁵¹ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 178.

²⁵² *Ідентичність етнічна* // Енциклопедія історії України в 3 Т. / Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2005. Т. 3. 672 с.

²⁵³ Явір В. А. Дезінтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування // Держава і право. Серія Політичні науки. 2017. Вип. 78. С. 55.

відокремлюється, а точніше, відпарошується інша спільнота, або коли перша поділяється на дві й більше частини, кожна з яких стає окремою самостійною етнічною спільнотою»²⁵⁴. «В українській етнополітології вживається безліч споріднених термінів для позначення дезінтеграційних процесів у широкому розумінні, тобто тих етнічних (етнополітичних) процесів, які трансформуються в напрямку роз'єднання етносу (етнополітичної спільноти). Нам вдалося виявити наступні визначення: етнороз'єднувальні процеси = процеси етнічного роз'єднання = процеси етнічного розподілу = процеси етнічної дезінтеграції = процеси етнічного розмежування = етнорозмежувальні процеси. Всі вони мало відрізняються за змістом.

Адже, незважаючи на дещо різні назви, скажімо, визначення О. Антонюка і О. Картунова не суперечать одне одному за суттю і зводяться до поділу етносу на кілька частин або відокремлення від етносу певної частини. Але ці визначення не містять політичної складової і просто констатують процес поділу етноспільноти, який може відбуватися під впливом об'єктивних чинників етногенезу, що не мають жодного відношення до політики. Це визначення етнічних процесів інтеграції та дезінтеграції не дає підстави класифікувати їх як етнополітичні»²⁵⁵. Однак О. Картунов таки згадує про етнонаціональну політику як вирішальний фактор впливу на вектор розвитку (в бік інтеграції або дезінтеграції) етнічних процесів. Цим самим вчений вказує на те, що «у сучасному світі етнічні процеси не відбуваються самі по собі у вакуумі, на них майже завжди впливають політичні чинники»²⁵⁶.

«Усе це свідчить на користь обраної проблематики дослідження дезінтеграції та інтеграції саме як етнополітичних процесів, а не суто етнічних. Зважаючи на те, що лише невеликий відсоток етнічних процесів в сучасному світі перебуває поза межами поля політики, їх перехід в категорію етнополітичних може відбутися в будь-який момент. Наприклад, кон-

²⁵⁴ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 178.

²⁵⁵ Явір В. А. Дезінтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 54.

²⁵⁶ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 178.

кретний прояв етнічної ворожнечі (ксенофобії) може бути порушенням прав особи певної національності, однак у випадку надання цьому питанню розголосу в ЗМІ або його статистичного обліку з оприлюдненням результатів — ксенофобія з етнічного явища (міжетнічної взаємодії) перетворюється на етнополітичне явище (загострення міжетнічних відносин в державі).

Слушність обраного напряму дослідження підтверджує те, що в науковому доробку зустрічаються визначення дезінтеграційних етнічних процесів з політичним компонентом»²⁵⁷. Наприклад, виокремлюються етнорозмежувальні процеси, які розчленовують єдиний етнос чи етнополітичне утворення на кілька²⁵⁸. Під етнополітичним утворенням найчастіше розуміють державу, а це вже політичний вимір існування етносу. Це підтверджують М. Молчанов та С. Суглобін, зазначаючи: «Етнічність, що об'єктивно виявляє себе в межах будь-якого державного утворення (організму), в даному розумінні є одним з факторів формування політичних процесів і, відповідно, політичної боротьби»²⁵⁹. Це дає підстави визначати і досліджувати етнорозмежувальні процеси швидше як етнополітичні процеси, ніж суто етнічні.

Повернемося до видів дезінтеграційних етнічних (етнополітичних) процесів. Найчастіше до них дослідники зараховують: етнічну парціацію, етнічну сепарацію та етнічної дисперсіяцію. Етнічна парціація (з лат. *partis* — частковий, окремих) — це «процес поділу єдиного етносу на кілька частин, кожна з яких набуває власної етнічності і майже не ототожнює себе зі своїм етнічним предком»²⁶⁰. О. Картунов під етнічною

²⁵⁷ Явір В. А. Дезінтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 53.

²⁵⁸ *Етнічні процеси*. Їх класифікації: стадіальна, типологічна, комунікативна // Етнологія. URL: <http://bookster.com.ua/etnichni-protsezy-yih-klassyfikatsiyi-stadialna-typologichna-komunikativna/> (дата звернення: 13.12.2017).

²⁵⁹ *Концепція етнополітичних досліджень в Україні* / В. Б. Євтух, С. І. Суглобін, М. О. Молчанов. Київ: МПП «Інтелектуальна взаємодія-ІНТЕЛ», 1992. С. 3.

²⁶⁰ *Етнічні процеси*. Їх класифікації: стадіальна, типологічна, комунікативна // Етнологія. URL: <http://bookster.com.ua/etnichni-protsezy-yih-klassyfikatsiyi-stadialna-typologichna-komunikativna/> (дата звернення: 13.12.2017).

парціацією (з англ. *partition* – розчленування) розуміє «розподіл раніше єдиного етносу на декілька нових більш-менш рівних частин, жодна з яких не ототожнює себе зі старим етносом»²⁶¹. Вчений принагідно зазначає, що головною причиною такого етнічного розподілу є політичне відокремлення, яке відбувається внаслідок розчленування етносу державними кордонами. Позиція щодо цього питання О. Картунова вказує на те, що етнічна парціація є дезінтеграційним етнополітичним процесом в широкому розумінні і може бути наслідком етнополітичної дезінтеграції (як розподілу держави) у вузькому. Позаяк, наголошує дослідник, держава відіграла і відіграє надзвичайно важливу роль у процесі поділу етносів, оскільки вже сам факт її виникнення призводив до розподілу того чи іншого етносу: «Історія знає чимало прикладів, коли кордони кількох держав буквально «рвали на шматки», «різали по живому» той чи інший етнос»²⁶². «Найбільш вдалими прикладами цього дезінтеграційного етнополітичного процесу вважається поділ арабського (Сирія, Єгипет, Алжир, Бахрейн та ін.), німецького (Німеччина та Австрія) та корейського (Північна та Південна Кореї) етносів, які внаслідок історичних обставин опинилися в різних державах і наразі проживають на території кількох власних державних утворень.

Під етнічною сепарацією розуміють (з лат. *separatus* – відокремлений) – процес відокремлення від етносу якоїсь його частини, що згодом розвивається в окремий етнос. Цей процес відбувається внаслідок переселення частини етносу за кордон (міграції), політико-державного або релігійного відокремлення від основного масиву етносу. Прикладом етнічної сепарації можуть бути іспанці, які вирушили завойовувати (колонізувати) країни Латинської Америки, сформувавши там іспаномовні етноси, що згодом оформилися у власні держави. А також молдовани, які, як стверджують уніоністи, відкололися від румунського етносу (спочатку Молдовське князівство, згодом Бессарабія і Молдовська республіка в складі СРСР). Етнічна

²⁶¹ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 178.

²⁶² Там само. С. 181.

сепарація також може бути дезінтеграційним етнополітичним процесом не лише в широкому розумінні, а й у вузькому в тих випадках, в яких відокремлення частини від етносу супроводжується зміною кордонів держав, як у випадку з Молдовою»²⁶³.

О. Картунов під етнічною дисперсизацією (з лат. *dispersio* – розсіяння) має на увазі відокремлення від первинного етносу окремих відносно невеликих груп. О. Антонюк вживає інше його написання – «етнічна дисперсіяція» і також вважає, що цей процес означає відокремлення від первинного етносу порівняно невеликих етнічних груп, але поточніше, що супроводжується етнічна дисперсіяція їх розселенням на позаетнічній території. В. Євтух так само вживає визначення «етнічна дисперсизація» для позначення «процесу відділення від первинної етнічної спільноти відносно невеликих етнічних структур і розселення їх поза межами своєї етнічної території»²⁶⁴. Вчені основним фактором етнічної дисперсизації вважають міграцію: частина представників того чи того етносу залишає межі своєї території й оселяється в іноетнічному доквіллі, утворюючи там свої ареали. В. Євтух зауважує, що «процеси етнічної дисперсизації відбуваються на макрорівні (поселення поза межами своєї етнічної батьківщини) і на мікрорівні (розсіяне розселення у іншій країні, поза межами основного ареалу – угорці, наприклад, компактно проживають у Закарпатті)»²⁶⁵. «Процес етнічної дисперсизації досить віддалений від вузького розуміння етнополітичної дезінтеграції як поділу держави за участю етнічного чинника, але за певних обставин може містити його ознаки. Як, наприклад, тенденції етнополітичної інтеграції, які спостерігаються наразі між Закарпаттям та Угорщиною. Вони з точки зору України є дезінтеграційними тенденціями, адже вимоги угорців щодо автономії області загрожують територіальній цілісності України»²⁶⁶.

²⁶³ Явір В. А. Дезінтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 55.

²⁶⁴ Євтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний довідник. Київ: Фенікс, 2012. С. 266.

²⁶⁵ Там само.

²⁶⁶ Явір В. А. Дезінтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 55.

В. Євтух виокремлює ще декілька етнічних процесів, які можна розглядати як дезінтеграційні. Найбільше ознак етнополітичної дезінтеграції у вузькому розумінні має етнічна сецесія (від латин. *secession* — вихід із структури) — вихід тієї чи іншої етнічної спільноти (етносоціального організму) із складу федерації або конфедерації. Адже в цьому випадку сецесія означає відокремлення етноспільноти та території, яку вона населяє, від держави. Але сецесія є не просто дезінтеграційним етнополітичним процесом, спрямованим на розмежування етноспільноти, а окремим видом етнополітичної дезінтеграції у вузькому розумінні, оскільки супроводжується дезінтеграцією держави. До дезінтеграційних етнічних (етнополітичних) процесів серед усього масиву етнічних процесів, перелічених дослідником, слід віднести також деетнізацію, етнічну дивергенцію та етнічну диференціацію. Під етнічною деетнізацією мається на увазі процес втрати етнічної традиції, що приводить до зникнення етносу як спільноти — при цьому окремі його представники можуть переходити у інший етнос, переймаючи його етнічну традицію. «Деетнізація може здійснюватися як добровільно (частково, бо представники етносу, інтегруючись у нове етнічне довкілля, втрачають лише певні ознаки своєї етнічності), так і примусово (внаслідок асиміляційного тиску представники втрачають всі етнічні ознаки). Процес деетнізації починається з втрати мови, згодом втрачається етнічна самосвідомість й завершується втратою етнічної ідентифікації його представників, що може призвести і до зникнення етносу, якщо той не має власної держави або втрачає етнічну батьківщину»²⁶⁷.

Під етнічною диференціацією (від лат. *differere* — розрізняти) розуміється процес формування маркерів (мова, культура, традиції, релігія), за допомогою яких відрізняють одну етнічну спільноту від іншої. В. Євтух підкреслює, що «етнічна диференціація може стимулювати формування нових етнічних спільнот, як також серапаративногенних тенденцій в

²⁶⁷ Євтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний довідник. С. 266.

етнонаціональному розвитку поліетнічних країн»²⁶⁸. Очевидно, що саме етнічна диференціація є наступним етапом, продовженням етнічної ідентифікації у етнорозмежувальному напрямку. Тоді як під етнічною дивергенцією (з латин. *divergere* – віднаходити розбіжності) вчений розуміє поділ етнічної системи й появу нових систем такого типу шляхом відділення від тієї чи тієї етнічної спільноти її частини чи-то шляхом подрібнення цієї спільноти на кілька. «Не зовсім зрозуміло, чим етнічна дивергенція відрізняється від етнічної парціації або етнічної сепарації, – хіба що слугує узагальнюючим, парасольковим терміном для обох.

Традиційно вважається, що дезінтеграційні етнічні (етнополітичні) процеси були більш інтенсивними в попередні періоди історії, коли відбувався інтенсивний процес розподілу племен і етносів, розселення людей по всій планеті. Тоді як наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. процеси етнічного розмежування відбуваються у значно менших масштабах, ніж будь-коли раніше. Однак вивчення процесів етнічного розмежування саме як дезінтеграційних етнополітичних процесів, в перебігу яких не останню роль відіграє політичний фактор, вимагає ретельного аналізу причин їх виникнення, наслідків і перспектив розвитку, особливо в контексті етнополітичної дезінтеграції України»²⁶⁹.

На відміну від етнополітичної дезінтеграції розбіжності щодо змісту інтеграційних процесів та їх розмежування видаються більш суттєвими. На думку О. Антонюка, «етнооб'єднувальні етнічні процеси характеризуються зближенням або й злиттям окремих етносів, внаслідок чого утворюються більші етнічні спільноти, яким може бути притаманна нова етнічна самосвідомість й інша етнічна самоназва (етнонім)»²⁷⁰. У цьому визначенні акценти зміщуються у бік формування нового етносу (нації) з кількох етнічних складових. Дослідник

²⁶⁸ Євтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний довідник. С. 266.

²⁶⁹ Явір В. А. Дезінтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 56.

²⁷⁰ Антолюк О. Етнічні процеси // Політологічний словник. URL: <http://subject.com.ua/political/dict/504.html> (дата звернення: 22.10.2017).

вирізняє такі етнооб'єднувальні (інтеграційні) процеси, як консолідація, міжетнічна інтеграція, етногенетична фіксація тощо. Під етногенетичною фіксацією пропонує розуміти «дію різних етносів або їх частин, у результаті якої виникає нова етнічна спільність, що відрізняється від тієї, яка була характерна для взаємодіючих етнічних спільнот»²⁷¹. «Чим від неї відрізняється консолідація та міжетнічна інтеграція, вчений не по уточнює»²⁷².

О. Картунов вважає, що етнооб'єднувачі процеси розпочалися дещо пізніше етнороз'єднувачих, але швидко набули домінуючого характеру, який зберігається й досі. Саме етнооб'єднувачі процеси, на думку вченого, відображають історичну закономірність суспільного розвитку і вважаються загалом позитивними (на відміну від деструктивних етнороз'єднувачих), оскільки сприяють зміцненню етносів та зростанню гомогенності як окремих суспільств, так і людства у цілому. О. Картунов пропонує наступне визначення етнополітичної інтеграції як «процесу та/чи стану об'єднання етнічних спільнот, етнорегіонів та державних утворень в єдине суспільство і державу, а також окремих суспільств і держав в міжнародне і міждержавне утворення»²⁷³. «І хоча окреме узагальнене визначення етнооб'єднувачих процесів в цілому вченим не пропонується, очевидно, що вони є складовими етнополітичної інтеграції, оскільки передбачають об'єднання етнічних спільнот.

В українській етнополітології вживається безліч споріднених термінів для позначення інтеграційних процесів у широкому розумінні, тобто тих етнічних (етнополітичних) процесів, які трансформуються в напрямку об'єднання етносу (етнополітичної спільноти). Нам вдалося виявити наступні: етнооб'єднувальні процеси = процеси етнічного об'єднання = процеси етнічного згуртування = процеси етнічної інтеграції = етнооб'єднувачі процеси, які мало відрізняються за змістом.

²⁷¹ Антошок О. Етнічні процеси // Політологічний словник. URL: <http://subject.com.ua/political/dict/504.html> (дата звернення: 22.10.2017)

²⁷² Явір В. А. Дезінтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 57.

²⁷³ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 220.

Дуже розповсюдженим в українській етнополітології є визначення етнооб'єднувачих процесів як таких, що проявляються у злитті, зміцненні, зближенні, об'єднанні етнічних спільнот, які посилюють єдність всіх складових»²⁷⁴. В. Євтух, наприклад, означає етнооб'єднувачі процеси як «процеси, у результаті яких об'єднуються частини етносів у один етнос, зміцнюючи його кількісно й якісно»²⁷⁵. «Однак згоди щодо розмежування етнооб'єднувачих процесів ні в західній, ні в українській етнополітології немає. Все це пояснюється тим, що кожен дослідник етнічної (етнополітичної інтеграції) пропонує власні класифікації відповідно до обраної ним системи критеріїв розмежування»²⁷⁶.

Нам найбільше імпонує класифікація процесів етнічного об'єднання (інтеграції), запропонована О. Картуновим, який поділяє їх на три основні типи: етнічна консолідація, етнічна асиміляція та етнічна інтеграція, при цьому зауважуючи, що кожен тип так само поділяється на кілька підтипів. Загальне визначення етнічної консолідації (з лат. consolidation — об'єднання, згуртування, зміцнення) вчений не дає, розмежовуючи два її підвиди: внутрішньоетнічну і міжетнічну консолідацію. Внутрішньоетнічна консолідація визначається як «процес внутрішнього зміцнення й збільшення якогось великого етносу завдяки поступовому зникненню культурно-мовних та побутових відмінностей між субетносами та/чи етнографічними групами, а також зростанню загальноетнічної свідомості»²⁷⁷. Таким чином, субетноси формують етнос (націю) — наприклад, як каталонці (15,6%), андалусійці (15,6%), кастильці (11,1%), валенсійці (9,7%), галісійці (7,4%), баски (5,6%) формують єдину іспанську націю. Під міжетнічною консолідацією розуміються процеси об'єднання кількох спо-

²⁷⁴ Явір В. А. Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 155.

²⁷⁵ Євтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний довідник. С. 264.

²⁷⁶ Явір В. А. Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 156.

²⁷⁷ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 183.

ріднених етнічних спільнот в одну, нову, більш велику спільноту (країни Африки та Азії).

В. Євтух також виокремлює «два види консолідації — 1) внутрішньоетнічну як процес внутрішнього згуртування етнічної спільноти, у ході якого згладжуються відмінності окремих її частин (субетнічні й етнографічні групи) та між-етнічну (етногенетичну консолідацію) — злиття кількох близьких за мовою, культурою невеликих за розміром етнічних спільнот у більшу етнічну спільноту»²⁷⁸. «Тож суперечностей між вченими щодо етнічної консолідації немає. Нерозмежування консолідації на підвиди також є поширеним явищем в українській етнополітології. Узагальнено етнічна консолідація визначається як посилення внутрішньої єдності великого етносу і нівеляція відмінностей між його складовими: субетносами, етнографічними групами, локальними групами»²⁷⁹.

Що ж стосується етнічної асиміляції як інтеграційного процесу, то під цим терміном О. Картунов має на увазі процес розчинення самостійного етносу, його частин чи окремих його представників у середині іншого, як правило, більшого етносу або етнонації. Вчений наголошує, що цей процес є повільним і тривалим — відбувається протягом життя кількох поколінь і однобічним, оскільки завершується повною або майже повною втратою етнічною меншиною своїх етнокультурних особливостей. Асиміляція, в свою чергу, поділяється на добровільну та примусову. «Добровільна асиміляція спостерігається при довготривалому безпосередньому спілкуванні різних етнонаціональних спільнот, але найбільш швидкою та ефективною є тоді, коли, наприклад, держава пропонує мігрантам привабливий рівень життя і стимулює їх асимілюватися. Примусова асиміляція межує з порушенням прав людини і є наслідком державної етнонаціональної політики, спрямованої на обмеження сфери використання мови, культу-

²⁷⁸ Євтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний довідник. С. 264.

²⁷⁹ Явір В. А. Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 156.

ри, традицій та інших етнічних меншин, ослаблення їх етнічної свідомості»²⁸⁰.

«Поширеним є визначення етнічної асиміляції (лат. *assimilatio* – уподібнення, ототожнення) як поглинання, розчинення самостійного етносу чи якоїсь його частини у середовищі іншого, зазвичай більшого, державного, політично чи культурно розвиненішого. Воно вказує на те, що щодо суті та природи асиміляції як етнооб'єднавчого процесу також розбіжностей немає. Процес етнічної асиміляції найбільш інтенсивно й швидко відбувається у державах з дисперсним розселенням іноземних мігрантів в однорідному суспільстві з міцними економічними, політичними й культурними зв'язками. Найбільше часу потребує етнічна асиміляція в тих країнах, де мігранти утворюють ізольовані територіальні громади з власними інституціями й організаціями і при цьому підтримують тривалі й розгалужені зв'язки з етнічною батьківщиною. Враховуючи ці особливості, асиміляція може бути повною або частковою»²⁸¹.

Останнім підвидом інтеграційних (об'єднавчих) процесів О. Картунов спочатку визначає етнічну інтеграцію (з лат. *integratio* – зближення, додавання), однак пізніше у своїх працях називає цей процес міжетнічною інтеграцією. Під цим поняттям вчений розуміє «такий процес взаємовідносин і взаємодій між різними етнонаціональними спільнотами поліетнічної держави, внаслідок якого ці спільноти зближуються й об'єднуються, формуючи політичну націю, виробляючи почуття спільного громадянства й державного патріотизму, але не втрачаючи при цьому своїх етнічних властивостей і своєї етнічної свідомості й не перестаючи бути самими собою»²⁸². «Процеси міжетнічної інтеграції відбуваються у демократичних державах, в тому числі перехідного типу (Україна). Іншими словами, це процес формування політичної нації в межах держави, який не можна класифікувати як

²⁸⁰ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 183.

²⁸¹ Явір В. А. Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 156.

²⁸² Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 183.

суто етнічний і слід розглядати як етнополітичний процес. Тоді мова буде вже про етнополітичну інтеграцію в одному з її вимірів»²⁸³.

В. Євтух також виокремлює міжетнічну інтеграцію (з лат. *integrum* – ціле; *integratio* – відновлення) як «вид об'єднувачих етнічних процесів, сутність яких полягає у взаємодії двох і більше етнічних спільнот у поліетнічній країні і призводить до формування у них низки спільних духовно-культурних ознак, при цьому не відбувається зміна етнічної самосвідомості й не втрачається внутрішньогрупова ідентичність окремої спільноти»²⁸⁴. Однак у його теорії міжетнічна інтеграція поділяється на цілу низку підвидів: «комунікативно-мовна інтеграція – відтворення єдиного інформаційного простору та свого етнономовного середовища в умовах різноманітності культур і толерантності; політико-правова інтеграція – формування лояльного до держави населення і зменшення кількості людей, що не мають громадянства країни проживання; соціально-економічна інтеграція – досягнення кожним членом суспільства проживання конкурентоздатності та соціальної мобільності; культурно-семіотична інтеграція – взаємопроникнення символів чи знаків культур різних етнічних спільнот у результаті їх взаємодії, що сприяє формуванню нових спільнот на основі спільних символічних рис, набутих у результаті міжетнічної взаємодії; стимулятивна інтеграція – інтеграція вихідців з інших країн, яка стимулюється державою завдяки різним спеціальним програмам та заходам; факультативна інтеграція – добровільна інтеграція вихідців із різних країн у суспільство країни проживання»²⁸⁵.

При цьому вчений зауважує, що міжетнічна інтеграція є однією з форм акультурації. Акультурація – це процес взаємовпливу культур, що характеризується сприйняттям однією з культур елементів іншої, а також виникненням нових культурних явищ. Акультурацію теж слід розглядати як

²⁸³ Явір В. А. Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 156.

²⁸⁴ Євтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний довідник. С. 265.

²⁸⁵ Там само.

об'єднавчий процес²⁸⁶. В. Євтух вважає «інтеграційну стратегію найбільш придатною для реалізації тільки у такому мультикультурному суспільстві, в якому відносно низький рівень упереджень (тобто мінімально поширена дискримінація або расизм, етноцентризм), позитивні взаємовідносини між різними культурними групами, досить широкий діапазон культурних цінностей суспільства, поширюється та практикується ідеологія толерантності»²⁸⁷.

Водночас досить часто міжетнічна інтеграція (лат. *integratio* — об'єднання в ціле якихось частин) визначається також як об'єднання всередині держави чи регіону кількох відмінних за мовою і культурою етносів, що може спричинити об'єднання якихось спільних етнокультурних рис. В результаті такої інтеграції можуть сформуватися великі етнотериторіальні спільноти з певними елементами етнополітичної самосвідомості і самоідентифікації. Вчені вважають, що ці процеси характерні для всіх поліетнічних держав, які мають тривалий досвід державотворення²⁸⁸.

«Крім етнічної консолідації, інтеграції та асиміляції в етнополітології можна зустріти також і такі об'єднавчі процеси, як етнічна міксація, етнічна дифузія та етнічна конвергенція. Етнічна міксація (лат. *miscere* — з'єднувати, сплітати) відрізняється від етнічної консолідації тим, що означає етнотрансформаційний процес утворення нового етносу шляхом злиття не пов'язаних спорідненістю і культурно-побутовими традиціями етнічних груп. Найчастіше цей процес відбувається мігрантських державах — Канаді, США, Австралії. Тоді як етнічна дифузія (лат. *defusio* — змішування) означає процес злиття кількох близьких за мовою і культурою етнічних спільнот у більш великий етнос. По суті, це поділ вже згадуваного різновиду інтеграційних етнооб'єднавчих процесів — консо-

²⁸⁶ *Акультурація* // Українська етнографія: словник URL: <http://etno.us.org.ua/blog/glossary/6.html> (дата звернення: 13.12.2017).

²⁸⁷ Євтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний довідник. С. 265.

²⁸⁸ *Етнічні процеси. Їх класифікації: стадіальна, типологічна, комунікативна* // Етнологія. URL: <http://bookster.com.ua/etnichni-protsesy-yih-klasyfikatsiyi-stadialna-typologichna-komunikatyvna/> (дата звернення: 13.12.2017).

лідації, розмежований за ступенем спорідненості етносів, що беруть участь у взаємодії. Етнічна конвергенція (лат. *convergere* — наближення, сходження) означає зближення, злиття, взаємну асиміляцію двох дуже близьких за мовою і культурно-побутовими традиціями етносів. Цей різновид інтеграційних процесів дуже подібний до міжетнічної інтеграції»²⁸⁹. Плутанина виникає і через те, що термін має в українській етнополітології інше значення. Так, О. Антонюк визначає етнічну конвергенцію як «виникнення в різних місцях незалежно один від одного схожих або однакових культурних явищ під впливом загальних законів суспільного розвитку»²⁹⁰.

«Складність розмежування і класифікації як інтеграційних (об'єднавчих), так і дезінтеграційних (роз'єднавчих) етнічних (етнополітичних) процесів зумовлена: 1) взаємопов'язаністю та постійною трансформацією (чистих видів практично не спостерігається); 2) впливом інших процесів (політичних, економічних, соціальних); 3) великою кількістю авторських класифікацій та застосуванням тотожних термінів для позначення різних процесів; 3) перманентністю етнополітичних процесів, що вимагає врахування темпорально-просторових та причинно-наслідкових зв'язків.

Тож аналіз процесів етнічного розмежування та згуртування, їх класифікацій, видів та прикладів дає підстави стверджувати, що в сучасному світі абсолютна більшість з них відбувається у вигляді дезінтеграційних/ інтеграційних етнополітичних процесів, що дає підстави їх у більшості випадків класифікувати як приклади етнополітичної дезінтеграції/інтеграції у вузькому сенсі, оскільки вони супроводжують (спричиняють) поділ (об'єднання) державних утворень за участю етнічного фактора»²⁹¹.

²⁸⁹ Явір В. А. Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 157.

²⁹⁰ Антонюк О. Етнічні процеси // Політологічний словник. URL: <http://subject.com.ua/political/dict/504.html> (дата звернення: 22.10.2017).

²⁹¹ Явір В. А. Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 157.

Підставові класифікації інтеграційних та дезінтеграційних етнічних (етнополітичних) процесів цим не вичерпуються. Наприклад, Т. Вороніна для більш глибокого аналізу цих процесів вважає за доцільне доповнити типологію дезінтеграції критеріями масштабу: «локальна дезінтеграція здійснюється шляхом відокремлення від інтеграційного об'єднання дрібнішої групи, але в основному об'єднання продовжує діяти (наприклад, вихід Грузії в 2009 р. з СНД)»²⁹². «Натомість розпад великого масштабу супроводжується повним крахом великих систем (СРСР), де простір інтеграції перестає існувати як такий»²⁹³.

Утім більшість класифікацій не враховують частину критеріїв, більше концентруючись на особливостях перебігу дезінтеграційно-інтеграційних процесів, зокрема поділу етноспільнот. Тому пропонуємо доповнити класифікацію дезінтеграційно-інтеграційних етнополітичних процесів кількома критеріями. По-перше, це рівень їх перебігу. Виокремлення різних рівнів в цілому характерне для інтеграційно-дезінтеграційних наукових студій. С. Андрущенко зауважує, що сучасні міжнародні відносини характеризуються посиленням інтеграційних процесів на різних рівнях — міжнародному, регіональному, субрегіональному. Досліджуючи особливості інтеграційних процесів в Африці, науковець розмежовує: «1) панафриканську стратегію як загальноконтинентальний підхід, що передбачає створення загальнорегіонального об'єднання; 2) субрегіональний рівень — формування більш вузьких об'єднань африканських держав, в основі яких — субрегіональні угоди зі співробітництва в інтересах посилення ефективності загальноконтинентальної інтеграції»²⁹⁴. М. Заболотна за критерієм географічного масштабу інтеграційних процесів

²⁹² Воронина Т. Интеграция и дезинтеграция как проявление внутренних противоречий интеграционной системы // Terra Economicus. 2013. Vol. 11. № 1-2. P. 121

²⁹³ Там само.

²⁹⁴ Андрущенко С. Особливості інтеграційних процесів в Африці // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. 2005 № 31-32. С. 15.

пропонує розрізняти глобальний, регіональний та субрегіональний рівні інтеграції²⁹⁵.

Виходячи з цього, пропонуємо виокремити такі рівні (виміри) процесів етнополітичної інтеграції/дезінтеграції. 1. Внутрішній (внутрішньодержавний) рівень охоплює інтеграційно-дезінтеграційні процеси, які відбуваються всередині держави, поліетнічного суспільства або конкретної етноспільноти, залежно від обраного об'єкту дослідження. На користь цього рівня свідчить поширене вживання поняття «інтеграція/дезінтеграція» для характеристики внутрішньодержавних процесів та явищ як у публічному, так і науковому дискурсі. «70% людей хочуть тільки одного – миру. Люди деморалізовані і дезінтегровані. Про який вибір людей можна говорити?», – вказав на недоцільність проведення виборів на Донбасі голова Донецької військово-цивільної адміністрації П. Жебрівський²⁹⁶. «Сучасне українське суспільство є настільки дезінтегроване та фрагментоване, що складно віднайти гасла навколо яких можлива його мобілізація», – аналізує інтеграційний та дезінтеграційний потенціали соціальної мобілізації В. Перевезій²⁹⁷. Прикладів вивчення етнополітичної інтеграції на внутрішньому рівні безліч. Починаючи з конкретних проектів напрацювання культурної, етнокультурної політики інтеграції держави, нації, суспільства²⁹⁸ і закінчуючи науковими дослідженнями певних різновидів етнополітичної інтеграції/дезінтеграції. Прикладом може бути дослідження І. Савченко, яка визначила «об'єктом вивчення соціокультурний розвиток багатоетнічних спільнот, а предметом – процеси інтеграції та дезінтеграції в сучасних багатоетнічних

²⁹⁵ Заболотна М. Ф. Роль інтеграційних та дезінтеграційних процесів у сучасному світі // Грані. 2015. № 10 (1). С. 29.

²⁹⁶ Чи будуть вибори на Донбасі? // BBC Україна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/press_review/2015/07/150731_ukr_press_she (дата звернення: 15.12.2017).

²⁹⁷ Перевезій В. Соціальна мобілізація: інтеграційний та дезінтегруючий потенціали // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2013. Вип. 6 (68). С. 260.

²⁹⁸ Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / за ред. Е. М. Лібанової. Київ: НАН України, 2015. 363 с.

спільнотах»²⁹⁹. Це також може бути мовна інтеграція, етнокультурна консолідація, інтеграція політичної нації.

Наприклад, вчені вважають завданням етонаціональної політики правової, демократичної держави «консолідацію етнокультурно неоднорідних компонентів суспільства в політичну націю на основі громадянства та національної ідентичності, оскільки консолідація суспільства в згуртовану політичну націю належить до найефективніших механізмів запобігання внутрішнім конфліктам та відцентровим тенденціям»³⁰⁰. «Держави, зацікавлені в підтриманні міжетнічного миру та злагоди, уникненні конфліктів за участю етнічного чинника, запобіганні етнокультурного розколу, докладають багато зусиль для етнокультурної консолідації, яка може бути визначена як внутрішній вимір етнополітичної інтеграції, як у законодавстві, так і в практичній етонаціональній політиці. Натомість ця проблема не хвилює тоталітарні держави, які вирішують проблеми етнічного характеру недемократичним шляхом, оскільки там застосовуються зовсім інші інтеграційні методи — примусового характеру»³⁰¹. Вчені наголошують на тому, що досвід пострадянських країн (Молдови, Грузії) свідчить про те, що саме від етнокультурної консолідації в кінцевому підсумку може залежати територіальна цілісність держави. Це вказує на взаємопов'язаність різних рівнів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції. Від внутрішньої (внутрішньодержавної) етнополітичної інтеграції/дезінтеграції, політики її забезпечення може напряму залежати зовнішній (міждержавний) рівень.

2. Зовнішній (міждержавний) рівень включає інтеграційно-дезінтеграційні процеси, які супроводжуються об'єднанням держав в міждержавні (наднаціональні) об'єднання з передачею частини суверенітету наднаціональним органам, формуванням спільної політики в певних сферах. Дезінтеграційні

²⁹⁹ Савченко І. А. Социокультурная интеграция и дезинтеграция современных многоэтничных сообществ. 377 с.

³⁰⁰ Політико-правові засади етнокультурної консолідації українського суспільства: наукова записка. С. 5.

³⁰¹ Там само.

процеси відповідно супроводжуються розпадом таких об'єднань держав. Прикладами зовнішнього (міждержавного) рівня дезінтеграційних процесів можуть бути розпад СРСР, СФРЮ; відокремлення Придністров'я від Молдови, втрата Абхазії та Південної Осетії Грузією в ході російсько-грузинської війни 2008 р.; анексія АР Крим Російською Федерацією та формування невизнаних ЛНР та ДНР під час збройної агресії РФ на території України в 2014 р.; референдуми про вихід Шотландії зі складу Великої Британії, Каталонії зі складу Іспанії на теренах ЄС. Прикладами інтеграційних процесів – проект Союзу України, Росії та Білорусі як єдиної держави, який Російська Федерація намагалася реалізувати до 2014 р.; інтеграційні процеси між Косово та Албанією в межах проекту Великої Албанії; між Румунією та Молдовою на основі спільної етнічної ідентичності; об'єднання Південної та Північної Кореї в Азії, розділених після Другої світової війни.

Однак найкращим прикладом такого об'єднання є Європейський Союз, заснований на принципі трьох «опор» або спеціалізованих сферах інтеграції – соціально-економічної, зовнішньополітичної та правоохоронної. Хоча розпочиналася європейська інтеграція спочатку як економічна, згодом вчені зауважили процес формування спільної європейської ідентичності. Втім наразі дослідники констатують посилення дезінтеграційних тенденцій в ЄС. Зокрема, К. Вітман стверджує, що «в Європейському Союзі спостерігається тимчасовий баланс інтеграційних та дезінтеграційних тенденцій, однак останнім часом все більше помітний ухил в бік дезінтеграції, про що свідчить спроба сецесії Каталонії»³⁰². «Виклики, що стоять перед ЄС (подолання суперечностей, напрацювання єдиної міграційної, зовнішньої, економічної політики), гальмують процес поглиблення інтеграції і створюють сприятливе середовище для поширення дезінтеграційних тенденцій»³⁰³.

А. Босоні також вважає, що Європейський Союз охопила дезінтеграційна криза після виходу з його складу Великої

³⁰² Вітман К. М. Тенденції етнополітичної дезінтеграції на європейському просторі // Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 54. С. 29.

³⁰³ Там само.

Британії і питання, яка країна стане наступним кандидатом на вихід, риторичне. Вчений переконаний, що «головною політичною одиницею в Європі залишається національна держава з її національними інтересами, незважаючи на багаторічні спроби її ослабити в межах ЄС, і саме на це вказує дезінтеграційна криза»³⁰⁴. К. Вітман вбачає подолання дезінтеграційних тенденцій, які накопичуються в Європейському Союзі, у застосуванні двох глобальних взаємовиключних стратегій — посиленні та ослабленні інтеграції. «Якщо посилення євроінтеграції означає глибший рівень етнополітичної інтеграції, подальшу відмову держав-членів від національного суверенітету та зростання євроскептичних, протестних настроїв серед їх населення, однак більшу ефективність ЄС у вирішенні спільних проблем. Натомість ослаблення євроінтеграції є кроком назустріч противникам євроінтеграції, однак тимчасовим вирішенням проблеми, оскільки також загрожує посиленням відцентрових тенденцій та подальшим розпадом Європейського Союзу»³⁰⁵. Всі ці дослідження вказують на те, що процеси етнополітичної інтеграції і дезінтеграції дуже активно відбуваються на рівні міждержавних об'єднань, що свідчить на користь виокремлення цього рівня інтеграції/дезінтеграції.

4) Глобальний (планетарний) рівень означає ті інтеграційно-дезінтеграційні процеси, які стосуються всього людства або більшої кількості етнополітичних систем (етноспільнот, держав) та/або передбачають об'єднання/роз'єднання, консолідацію/деконсолідацію під впливом певного етнополітичного чинника на глобальному рівні. Їх не так легко відстежити, як зміну кордонів держав або формування міждержавних об'єднань. Глобальний рівень зокрема означає також тенденцію формування однієї етнокультурно еkleктичної спільноти в планетарному масштабі, оскільки повністю заперечувати гомогенізацію людства, стирання етнічних кордонів, змішання культурних паттернів, ідентичностей ми не можемо. І це

³⁰⁴ *Bosoni A.* Who Will Exit the EU Next? // Stratfor. URL: <https://www.stratfor.com/weekly/who-will-exit-eu-next> (дата звернення: 28.04.2017).

³⁰⁵ *Вітман К. М.* Тенденції етнополітичної дезінтеграції на європейському просторі. С. 28.

теж приклад етнополітичної інтеграції на глобальному рівні, а саме етнічної дифузії, за якої відбувається постійне розмивання етнічних, етнокультурних та етнолінгвістичних кордонів внаслідок інтенсивних міграційних процесів на глобальному рівні, за якої поняття етносу, нації стає все більш відносним і розмитим³⁰⁶.

Не випадково вчені запровадили поняття «транснації». Зокрема, Б. Ашкрофт пише про те, що національність вичерпала себе як головний чинник колективної (само)ідентифікації, а сама категорія була девальвована, поставлена під сумнів, а також замінена утопічними формулюваннями ідентичності, як-от «транснація»³⁰⁷. Д. Скурчевський зазначає, що «поняття нації сьогодні видається особливо обтяженим амбівалентними конотаціями та емоційною аурую і ставить риторичне запитання, наріжне для етнополітології, чи національна ідентичність — результат об'єктивних, трансцендентних відносно картини світу культурних рис чи радше наслідок переконань членів спільноти щодо власної своєрідності»³⁰⁸. Однак важко заперечувати той факт, що категорії нації та етносу, з одного боку, розвиваються процесами глобалізації, уніфікації, популяризації західної культури, які за своєю природою є інтеграційними процесами, і одночасно посилюються, актуалізуються, з іншого боку, процесами диференціації, локалізації, ізоляціонізму, протекціонізму, маргіналізації, що належать до дезінтеграційних процесів. Вищезазначене є переконливим аргументом на користь виокремлення глобального (планетарного) рівня інтеграційно-дезінтеграційних процесів.

Глобальний рівень дезінтеграційно-інтеграційних процесів не обмежується лише уніфікацією людства, а дістає відобра-

³⁰⁶ Brydon D. Postcolonial Pedagogy, and Transnational Literacy // Situation Analysis. 2004. № 4. P. 70–87.

³⁰⁷ Ashcroft B. Beyond the Nation: Post-Colonial Hope // Journal of the European Association of Studies of Australia. 2009. Т. 1. № 17. P. 12.

³⁰⁸ Скурчевський Д. Нація в дискурсі сучасної гуманітаристики. Погляд із точки зору Центрально-Східної Європи. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10856/Skurchevskiyi_Natsiia_v_dyskursi.pdf?sequence=1 (дата звернення: 28.02.2018).

ження в його об'єднанні/роз'єднанні навколо вирішення важливих етнополітичних питань. Його дію можна простежити в окремих сферах, наприклад, у формуванні загальноєвропейської політики захисту прав національних меншин, однакові, погоджені принципи якої реалізуються в кожній державі на основі національного законодавства та права Європейського Союзу, зокрема Рамкової Конвенції Ради Європи про захист національних меншин, Європейської хартії регіональних або міноритарних мов та ін. Але оскільки європейські приклади інтеграції навколо вирішення тих чи інших етнополітичних питань можна редукувати до міждержавного рівня інтеграційно-дезінтеграційних процесів, звернемося до глобальної проблеми захисту корінних народів та культурного багатоманіття.

За даними ООН у світі налічується близько 300–500 млн представників різних корінних народів, під якими розуміють автохтонні етноси, які провадять традиційний спосіб життя та оформилися в ході етногенезу на певній території. Корінні народи населяють територію 20% планети і є носіями 80% світового культурного й етнічного розмаїття. Корінні народи вирізняються самотністю: вони зберегли соціальні, культурні, економічні традиційні інститути та особливості, що відрізняють їх від сучасних націй. Корінні народи перебувають в дискримінованому становищі — їх витіснили інші нації, які колонізували території проживання корінних народів. Більшість з них перебуває на межі зникнення або живуть як маргіналізовані меншини в несприятливих умовах. Обов'язковою ознакою належності до корінних народів є самоусвідомлення цих народів себе як корінних на певній території³⁰⁹.

«З огляду на таке величезне значення самотності, традиційного способу життя корінні народи виявилися не спроможними конкурувати з модерними націями, які активно беруть участь у глобалізації світу та вдосконалюють свої конкурентні можливості в межах сформованих ними держав», — зазначає

³⁰⁹ *Нагорна Л.* Корінні народи // Політична енциклопедія. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 367.

К. Вітман³¹⁰. Тому з середини 1970-х рр. корінні народи почали самостійно відстоювати свої права на національному та міжнародному рівнях. Міжнародне співтовариство було змушене визнати необхідність застосування особливих заходів для захисту прав корінних народів світу та прийняття відповідних міжнародно-правових актів. Іншими словами – інтегруватися навколо вирішення етнополітичної проблеми – дискримінованого становища корінних народів, необхідності збереження їх як важливої складової культурного багатоманіття світу. Адже загальних міжнародно-правових актів з захисту прав людини виявилось недостатньо. Основні права нації (народу) – це певні можливості кожної нації (іншої етнічної спільноти, народу), які необхідні для її нормального існування і розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлені досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх націй (народів). Ці права гарантовані міжнародним правом і закріплені в таких документах, як Статут ООН, Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього, Резолюція ООН «Право народів і націй на самовизначення», Декларація про надання незалежності колоніальним державам і народам, Резолюція ООН «Невід'ємний суверенітет над природними ресурсами», Декларація про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Декларація про расу і расові забобони, Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, Декларація про право народів на мир, Декларація про право на розвиток.

Цих документів виявилось недостатньо для захисту найбільш уразливих автохтонних етноспільнот, тому що окремі держави відмовлялися називати автохтонне населення термі-

³¹⁰ Вітман К. М. Міжнародна законодавча база з захисту прав корінних народів: Конвенція про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя С. 128.

ном «народ» і відповідно відмовляли йому у всіх правах, закріплених у вищезгаданих міжнародно-правових актах. Ці держави розвивалися за рахунок витіснення корінного населення, за рахунок подальшої експлуатації його територій, їх ресурсного виснаження. «Деякі країни й досі виступають проти вживання терміна «народи» стосовно корінних народів, оскільки побоюються цим самим надати їм право на відокремлення й утворення незалежної держави», – зауважує К. Вітман³¹¹. Тому вони надають перевагу поняттям «племена» або «населення», які не викликають зайвих дезінтеграційних асоціацій.

Однак інтеграція міжнародного співтовариства навколо проблеми захисту корінних народів, збереження їх культурної самобутності дала позитивні результати, зокрема в напрацюванні міжнародного статусу корінних народів. У 1994 р. Генеральна Асамблея ООН проголосила 9 серпня Міжнародним днем корінних народів світу. Наразі представники корінних народів регулярно беруть участь у роботі Організації Об'єднаних Націй та багатьох інших міжнародних органів. Шляхом об'єднання міжнародних зусиль та зусиль окремих держав, які раніше від усіх усвідомили необхідність захисту корінних народів для збереження унікальної культурної палітри, формувалася політико-правова база закріплення прав корінних народів паралельно в міжнародному та національних законодавствах. Були прийняті: Конвенція МОП «Про корінні народи і народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних державах» (1989) та Декларація ООН «Про права корінних народів» (2007). Ці політико-правові акти закладають підвалини захисту корінних народів відповідно до норм міжнародного права, визначаючи статус та основні права корінних народів і народів, що ведуть племінний спосіб життя.

В такий спосіб міжнародна спільнота інтегрувалася для захисту корінних народів та культурного різноманіття, носія-

³¹¹ Вітман К. М. Міжнародна законодавча база з захисту прав корінних народів: Конвенція про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя. С. 131.

ми якого вони є, адже вирізняються самобутньою культурою, традиційними промислами, ремеслами, які загрожували зникненням разом з корінними народами. Питання захисту культурного різноманіття є також прикладом етнополітичної інтеграції з конкретною метою. В 2001 р. ЮНЕСКО прийняла перший міжнародно-правовий документ з цього питання — Загальну декларацію про культурне різноманіття, в якому культурне різноманіття трактується як загальне надбання людства. В свою чергу, Генеральна Асамблея ООН визначила 21 травня Всесвітнім днем культурного різноманіття в ім'я діалогу й розвитку, щоб інформувати громадськість про цінність і важливість розмаїття культур і сприяти за допомогою освіти та засобів масової інформації усвідомленню позитивної ролі культурної різноманіття³¹². Вперше він святкувався в 2003 р.

«Утвердження культурного різноманіття у світі — це перспективний спосіб зниження конфліктогенного потенціалу етнічного фактора», — переконаний К. Вітман. «Враховуючи той факт, що процеси глобалізації, створюючи безпрецедентні умови для ширшої взаємодії культур та їх носіїв етносів, кидають виклик етнокультурному розмаїттю шляхом гомогенізації та поглинення відмінностей, що в свою чергу підштовхує етнічність до актуалізації, до захисту своєї культури різними методами, що породжує конфлікти, дискримінацію та ворожість між її носіями, світова спільнота шукає нові шляхи усунення цих протиріч, серед яких — захист культурного різноманіття»³¹³. Дослідник стверджує, що національна меншина, «позбавлена можливостей користуватися рідною мовою, може висувати питання автономізації регіону, який компактно заселяє, або узагалі його відокремлення та приєднання до іншої держави, де ця меншина є державотворчою нацією»³¹⁴.

³¹² Всесвітній день культурного різноманіття в ім'я діалогу та розвитку. URL: <https://www.dilovamova.com/index.php?page=10&holiday=109> (дата звернення: 28.02.2018). 489.

³¹³ Вітман К. М. Культурне різноманіття як механізм нейтралізації конфліктогенного потенціалу етнічності // Держава і право. 2010. Вип. 47. С. 632.

³¹⁴ Вітман К. М. Культурне різноманіття як механізм нейтралізації конфліктогенного потенціалу етнічності // Держава і право. 2010. Вип. 47. С. 632.

З цього випливає, що етнополітична інтеграція навколо захисту культурного різноманіття на глобальному рівні, з іншого боку, постає механізмом протидії етнополітичній дезінтеграції держав.

Зустрічаються приклади інтеграції навколо вирішення доволі вузьких конкретних питань етнополітичного характеру, але саме на глобальному, загальнопланетарному рівні. І в цьому досить сміливому припущенні можемо опертися на теорії, напрацьовані вітчизняними дослідниками. Зокрема, К. Вітман стверджує, що «дезінтеграційні та інтеграційні тенденції в окремих регіонах планети, пов'язаних економічними, політичними, історичними зв'язками, етнокультурною спорідненістю — не є спорадичними явищами, обмеженими в часі»³¹⁵. «Вони є невід'ємною складовою більш складних етнополітичних процесів, що перебувають у постійній динаміці та розвитку»³¹⁶. Яких саме? Вчений не дає відповіді на це запитання, оскільки предметом його аналізу є політика безпеки ЄС, а лише констатує трансформацію, еволюцію етнополітичної системи загалом, яку інтеграційні етнополітичні тенденції стабілізують, а дезінтеграційні, навпаки, виводять зі стану рівноваги.

Це дає підстави нам розглядати планету Земля як глобальну етнополітичну систему, в якій постійно відбуваються процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції на різних рівнях. При більш детальному розгляді ця теоретична модель підтверджує свою функціональність і дієвість як методу прикладного вивчення процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції. Для цього розглянемо глобальну етнополітичну інтеграцію навколо інших вузьких питань. Прикладом може бути застосування антидискримінаційних принципів на глобальному рівні, покликаних покласти край ксенофобії та расизму у спорті. Всі країни, що беруть участь у міжнародних змаганнях, дали згоду на їх дотримання для подолання такого

³¹⁵ Вітман К. М. Трансформація політики безпеки як відповідь на глобальні виклики етнополітичній системі Європейського Союзу // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2016. № 8. С. 138.

³¹⁶ Там само.

деструктивного явища як расизм. «Адже спортивні змагання світового та локального рівня, що супроводжуються проведенням масових заходів з великим скупченням людей, дуже часто стають майданчиками для поширення расизму та ксенофобії, незважаючи на запобіжні заходи. І це виклик глобальній політиці толерантності та поваги до етнічних відмінностей.

Ксенофобські гасла перетворюються на ідеологію вболівальників, їх поширення під час спортивних подій складно контролювати. Розчаровані програшем або невдоволені перебігом змагань, радикально налаштовані фанати схильні ототожнювати негатив з кольором шкіри або національністю суперника, а згодом поширювати його на всіх осіб цієї національності. Постраждати від ворожнечі на ґрунті расизму, розпаленій під час спортивних подій, можуть навіть випадкові свідки або перехожі. Причому поділ на «своїх» та «чужих», характерний для процесу ксенофобізації, може не виходити за межі певної раси, національності, країни. Вболівальники маркують ярликом «чужий, противник» будь-кого, хто підтримує суперника»³¹⁷.

«Расизм, ксенофобія та інші види дискримінації у спорті особливо небезпечні з кількох причин. По-перше, вони тиражують ксенофобські, расистські гасла, які поширюються за межі спорту в інші сфери життя. Це призводить до загального зниження рівня толерантності та підвищення міжетнічної ворожнечі. По-друге, прояви расизму та ксенофобії в спорті суттєво погіршують стосунки між державами. Як відомо, різке зростання негативного ставлення до сусідніх країн в соціологічних опитуваннях найчастіше фіксується після програшу команд/гравцям цих країн у спортивних змаганнях. І, по-третє, прояви расизму та ксенофобії в спорті дестабілізують етнополітичну ситуацію та загрожують міжетнічними конфліктами, які можуть супроводжуватися кровопролиттям та людськими жертвами. Найбільше людей в історії міжнародних спортивних змагань загинуло в навколофутбольних конфліктах»³¹⁸.

³¹⁷ Явір В. А. Расизм і дискримінація у спорті: міжнародно-правовий досвід протидії // Держава і право. 2014. Вип. 63. С. 318.

³¹⁸ Явір В. А. Расизм і дискримінація у спорті: міжнародно-правовий досвід протидії // Держава і право. 2014. Вип. 63. С. 318.

У ХХ ст. між Сальвадором та Гондурасом навіть виникла футбольна війна (липень 1969 р.) після програшу команди Гондураса команді Сальвадора в матчах плей-офф відбіркового турніру до Чемпіонату світу з футболу. Програш в обох країнах супроводжувалися расистськими проявами: в Сальвадорі зазнали нападів гондураські футболісти та вболівальники, спалювалися гондуральські прапори; в Гондурасі у відповідь нападів зазнали сальвадорці, внаслідок яких були загиблі та біженці з держави. Прояви расизму та взаємної ненависті сягли апогею і обидві держави мобілізували збройні сили³¹⁹. «Після поразки в третьому вирішальному матчі Гондурас розірвав дипломатичні відносини з Сальвадором і між державами розпочалася війна, що тривала близько тижня. Конфліктуючі сторони зазнали значних матеріальних та людських втрат: під час воєнних дій загинуло близько 3 тис. осіб, переважна більшість цивільних. Мирний договір за міжнародного посередництва було підписано тільки через десять років після завершення футбольної війни.

Протягом 40 років після трагедії з'явилися нові міжнародно-правові норми з протидії расизму та дискримінації, в тому числі у спорті, поступово вдосконалювалося національне антидискримінаційне законодавство держав. Серед найважливіших принципів міжнародного спортивного права було визначено принцип недискримінації у спорті. Але перші спроби регламентувати міждержавні відносини в сфері спортивної співпраці мали місце ще в ХІХ ст. — саме тоді почали проводитися перші світові чемпіонати та міжнародні спортивні змагання»³²⁰. У 1984 р. було створено Міжнародний олімпійський комітет та прийнято Олімпійську Хартію (Хартію Олімпійського руху) — міжнародно-правовий акт, яким визначається правовий статус та порядок проведення Олімпійських

³¹⁹ *История футбола — футбольная война между Сальвадором и Гондурасом* // Спортивно-информационный портал «Спорт-34RU». URL: <http://www.sport-34.ru/?p=17957> (дата звернення: 28.02.2016).

³²⁰ *Явір В. А. Расизм і дискримінація у спорті: міжнародно-правовий досвід протидії* С. 320.

ігор³²¹. «Сучасна редакція документу зі змінами та доповненнями 1999 р. базується на принципах олімпізму, гармонійного розвитку людини, вільної реалізації права займатися спортом і, щонайголовніше, принципі недискримінації.

Принцип олімпізму є філософією, яка гармонійно поєднує спорт з культурою й освітою та утверджує спосіб життя, заснований на освітній цінності позитивних прикладів та повазі до універсальних фундаментальних етичних принципів. Метою олімпізму є становлення спорту на службу гармонійному розвитку людини, що сприятиме формуванню мирного суспільства, в якому шанується гідність людини»³²². Згідно з основоположними принципами Хартії «кожна людина має право займатися спортом без будь-якої дискримінації, в олімпійському дусі, що вимагає взаєморозуміння, солідарності та чесної гри»³²³. «Хартія визначає несумісними з олімпійським рухом будь-які форми дискримінації щодо країн чи осіб за ознакою расової, національної, релігійної, статевої належності. Таким чином, організація та проведення Олімпійських ігор на основі цього міжнародно-правового акту передбачає неухильне дотримання його принципів, у тому числі принципу недискримінації.

Однак Олімпійська хартія стосувалася спортивної співпраці на міжнародному рівні не в повному обсязі, оскільки не охоплювала всі види змагань. У 2001 р. на Всесвітній конференції ООН з боротьби проти расизму в Південній Африці був прийнятий більш загальний документ – Декларацію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (Дурбанська декларація) та Програму дій з реалізації Декларації, яка стосувалася всієї сфери спорту та міжнародних змагань»³²⁴. Дурбанська декла-

³²¹ Гуськов С. Спортивный маркетинг Киев: Олимпийская литература, 1995. С. 162.

³²² Явір В. А. Расизм і дискримінація у спорті: міжнародно-правовий досвід протидії С. 320.

³²³ Olympic Charter // Official website of the Olympic Movement. URL: <http://www.olympic.org/olympic-charter/documents-reports-studies-publications> (дата звернення: 28.02.2016).

³²⁴ Явір В. А. Расизм і дискримінація у спорті: міжнародно-правовий досвід протидії С. 321.

рація зокрема вказує на «необхідність національних та міжнародних дій, спрямованих на боротьбу з расизмом, расовою дискримінацією, ксенофобією та пов'язаної з ними нетерпимістю для забезпечення поваги всіх прав людини; підкреслює важливість зміцнення міжнародної співпраці в сфері боротьби з расовою дискримінацією, ксенофобією; визнає, що ксенофобія в її різноманітних проявах є одним з сучасних джерел дискримінації та конфліктів, тому боротьба з нею вимагає пильної уваги та невідкладних дій з боку держав та міжнародної спільноти; наголошує, що, незважаючи на зусилля, яких докладає міжнародна спільнота та держави, расова дискримінація, ксенофобія та пов'язана з ними нетерпимість не зникає, слугуючи причиною порушення прав людини, насильства, тому з цими явищами потрібно боротися всіма засобами в пріоритетному порядку; висловлює стурбованість з приводу зародження та існування расизму, ксенофобії та расової дискримінації в більш сучасних спотворених формах та проявах»³²⁵.

«Програма дій з реалізації Дурбанської декларації містить низку практичних рекомендацій для держав з протидії та запобігання расовій дискримінації та ксенофобії. Це дуже детальний документ, що стосується усіх можливих уразливих груп (біженці, мігранти, корінні народи, жертви) та пропонує безліч варіантів захисту та покращення їх становища на національному рівні»³²⁶. Дурбанською декларацією та Програмою дій ООН визнала, що «ксенофобія та расизм залишаються глобальними проблемами, що пронизують нові сфери життя, і що наразі жодна країна не може вважатися вільною від ксенофобії та расизму»³²⁷. «Міжнародна спільнота цими доку-

³²⁵ Декларация о ликвидации всех форм расовой дискриминации // ООН. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/2002decl.shtml (дата звернення: 27.02.2016).

³²⁶ Явір В. А. Расизм і дискримінація у спорті: міжнародно-правовий досвід протидії С. 321.

³²⁷ Программа действий по осуществлению Декларации о ликвидации всех форм расовой дискриминации // ООН. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/program.shtml (дата звернення: 27.02.2016).

ментами задекларувала твердий намір спільно та безкомпромісно боротися проти цих деструктивних для етнополітичного розвитку і стабільності держав явищ, що вказує на глобальний рівень інтеграції навколо протидії їм. Конференція ООН з моніторингу Дурбанського процесу в заключному документі настійно закликала всі міжнародні спортивні організації підтримувати на національному, регіональному та міжнародному рівні розвиток спорту, вільний від расизму, расової дискримінації та ксенофобії.

Втім, зважаючи на особливості поширення расизму та ксенофобії в спорті та високий рівень загрози з боку цих явищ національній безпеці держав, виникла потреба у вужчих, спеціалізованих актах міжнародного права»³²⁸. У 2010 р. Рада ООН з прав людини прийняла Резолюцію №13/27 «Світ спорту, вільний від расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості». Цим документом ООН закликала держави вжити відповідних заходів для запобігання проявам расизму, расової дискримінації та ненависті саме під час спортивних заходів, зокрема футбольних матчів. Резолюція вказує на «потенціал спорту як універсальної мови, що сприяє поширенню таких цінностей, як різноманіття, толерантність, та як засобу боротьби проти расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості»³²⁹. Адже спорт та спортивні події можна використовувати як інтегративний механізм поширення атмосфери толерантності та взаєморозуміння. ООН згадала основні міжнародні спортивні події на багато років вперед (футбольні чемпіонати, олімпійські, паролімпійські ігри) і підкреслила важливість використання їх для популяризації толерантності, миру, а також розвитку й зміцнення зусиль у боротьбі з расизмом. ООН закликала дер-

³²⁸ Явір В. А. Расизм і дискримінація у спорті: міжнародно-правовий досвід протидії. С. 320.

³²⁹ Resolution 13/27 «A World of Sports Free From Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance» adopted by the Human Rights Council // ООН. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G10/130/28/PDF/G1013028.pdf?OpenElement> (дата звернення: 26.02.2016)..

жави до боротьби з актами підбурювання до дискримінації, ворожості та насилля під час спортивних подій.

«Незважаючи на увагу міжнародної спільноти та напрацьовану правову базу, ефективно запобігати дискримінації навколо спортивних подій досі не вдається. А конфлікти на етнічному ґрунті є однією з найбільш поширених причин етнополітичної дезінтеграції. Єгипетська футбольна Прем'єр-ліга 2012 р. ознаменувалася протистоянням, що отримало назву «різні на стадіоні Порт-Саїд». Під час матчу між клубами «Аль-Масрі» (Порт-Саїд) та «Аль-Ахлі» (Каїр) вболівальники господарів поля, що вигравали матч (3:0), помітили на фанатській трибуні образливий банер. Після фінального свистка фанати «Аль-Масрі» (Порт-Саїд) вибігли на поле та почали бити футболістів команди суперника. Між сторонами розпочалися криваві сутички, в ході яких загинуло 73 особи і не менше тисячі було поранено. Поліція не змогла стримати агресію, протистояння вдалося зупинити тільки завдяки залученню військових підрозділів»³³⁰. Суд засудив 21 винуватця трагедії до страти. Президент Міжнародної футбольної федерації (ФІФА) назвав ці події чорним днем в історії футболу, наголосивши, що держави мають докласти зусиль, щоб подібні катастрофи не повторилися під час футбольних матчів³³¹.

Расизм та інші види дискримінації у спорті залишаються першочерговими об'єктами уваги ООН, оскільки перешкоджають глобальним інтеграційним тенденціям – забезпеченню миру, гармонійній співпраці та захисту прав людини. Коментуючи футбольні чемпіонати, спеціальний доповідач ООН М. Рутеере заявив, що інциденти з насильством та ксенофобією під час останніх міжнародних футбольних змагань продемонстрували, що расизм та дискримінація у спорті залишаються серйозним викликом³³². Адже під час футбольних

³³⁰ *Явір В. А.* Расизм і дискримінація у спорті: міжнародно-правовий досвід протидії. С. 321.

³³¹ *Блаттер* шокирован резней на матче в Порт-Саиде, где погибли более ста человек // Piter. TV. URL: http://piter.tv/event/Prezident_FIFA_shokirovan/ (дата звернення: 25.02.2016).

³³² *Новости ООН: расизм окутал спорт* // Восьмой канал. URL: <http://www.8tv.ru/?id=6&news=1432> (дата звернення: 25.02.2016).

матчів з'являється неонацистська символіка, лунають расистські заяви щодо гравців та вболівальників африканського походження. Ксенофобські дії найчастіше застосовуються щодо осіб африканського походження та представників меншин, зокрема ромів, мусульман, мігрантів³³³.

«Міжнародні організації вказують на прямий зв'язок між рівнем ксенофобії та расизму в суспільстві та спорті. За словами спеціального доповідача ООН, ріст екстремістських партій, рухів є серйозним викликом в контексті економічних негараздів. Ситуація погіршується тим, що навіть традиційні політичні сили не можуть протидіяти спокусі застосування ксенофобської, націоналістичної риторики, на яку схвально реагує суспільство, намагаючись знайти винного у фінансових проблемах (безробітті, падінні рівня життя). На роль ворога призначаються національні меншини — нації в сусідніх державах, мігранти, уразливі групи населення. Безперешкодне поширення ідей, що базуються на расовій вищості або ненависті, підбурювання до ксенофобії та інших видів дискримінації — завершуються конфліктами та сутичками під час спортивних заходів»³³⁴.

Не випадково ФІФА вимагає у Росії — країні, що приймає Чемпіонат світу з футболу в 2018 р., доказів протидії расизму в футболі зокрема та спорті й суспільстві загалом. Президент ФІФА наголосив, що у футбол проблема расизму та дискримінації прийшла з суспільства, тому суспільство та держава мають з нею боротися³³⁵. Неможливо зупинити расизм у спорті, не зупинивши його циркуляцію в суспільстві³³⁶. У випадку неможливості вирішення проблеми расизму під час футболь-

³³³ Явір В. А. Протидія ксенофобії в Україні: правові, інституційні та політичні засоби // Правова держава. 2009. Вип. 20. С. 486.

³³⁴ Явір В. А. Расизм і дискримінація у спорті: міжнародно-правовий досвід протидії. С. 322.

³³⁵ FIFA to seek assurances that Russia is dealing with racism problem // The Guardian. URL: <http://www.theguardian.com/football/2013/oct/28/fifa-russia-racism-world-cup-2018> (дата звернення: 25.05.2017).

³³⁶ Крижанович Д. Проявление расизма в спорте: современные аспекты исследования // Актуальные проблемы современной медицины и фармации 2016: сб. тез. докл. LXX междунар. науч.-практ. конф. студентов и молодых ученых. Минск: БГМУ, 2016. С. 1341.

них матчів чемпіонат може бути перенесено в іншу, більш толерантну державу. Т. Тимофейчик зауважує: «незважаючи на те, що принцип недискримінації в спорті отримав досить широке міжнародно-правове регулювання та поділяється всіма державами, дискримінація у спорті досі залишається нагальною проблемою і потребує ще більшої консолідації зусиль держав для її подолання»³³⁷. Спільна протидія держав дискримінації та расизму у спорті є прикладом етнополітичної інтеграції (консолідації) на глобальному рівні навколо вирішення певної проблеми, адже інтеграція означає не лише об'єднання будь-яких елементів (частин) в одне ціле, а й процес взаємного зближення й утворення взаємозв'язків, а також згуртування, об'єднання політичних, економічних, державних і громадських структур в межах регіону, країни, світу. Саме визначення інтеграції як процесу утворення взаємозв'язків дає нам всі підстави виокремити глобальний рівень інтеграції/дезінтеграції. Якщо приклади дезінтеграції на внутрішньому, зовнішньому, міждержавному рівні легко відшукати, то на глобальному — зробити це значно складніше. Річ у тому, що дезінтеграція означає, з одного боку, ізолюваність, маргіналізацію, відокремленість, а з іншого, домінування суперечливих позицій щодо тих чи інших етнополітичних проблем, яка не завершується спільними рішеннями, міжнародно-правовими актами, формуванням спільної політики. Це ускладнює відстеження процесу дезінтеграції на глобальному рівні.

Також припускаємо, що до глобального рівня інтеграції слід віднести інтеграцію певної етнополітичної спільноти на глобальному, загальносвітовому рівні безвідносно до території або місця проживання. Так, українців, що проживають за кордоном, дуже хвилюють питання збереження етнічної ідентичності та іміджу України у світі. Діаспора робить активний внесок у популяризацію України на зовнішній арені, відстоювання її національних інтересів. Це глобальний рівень інте-

³³⁷ Тимофейчик Т. Дискримінація в спорті: правовий аспект // Актуальные проблемы международного публичного и международного частного права. 2014. Вып. 6. С. 38.

графії української нації незалежно від місця перебування або проживання її членів навколо захисту, популяризації, відстоювання в світі позицій України. Приміром, українці Південної Кореї згуртувалися та допомагали українським спортсменам, їх командам та вболівальникам під час зимових Олімпійських та Паралімпійських ігор 2018 р., які пройшли в м. Пхьончхан. Враховуючи етнокультурну віддаленість цієї азійської держави від України, суттєві труднощі для українців з орієнтацією в ній, українська діаспора в Кореї вирішила надати допомогу спортсменам та їх оточенню.

Наступним прикладом може бути інцидент навколо британської енциклопедії «1000+ Science Facts», в якій 7-річний українець З. Лісковий, який живе із батьками у США, знайшов помилку – найбільший у світі літак Ан-225 «Мрія», сконструйований на українському заводі «Антонов», був названий російським. Юний YouTube-блогер обурився і записав емоційне відеозвернення до видавництва з надією, що помилку буде виплавлено³³⁸. У ньому З. Лісковий зазначив, що питання належності літака «дуже важливе питання для нас і для всіх українців також, бо це один із здобутків, якими ми особливо пишаємося». Хлопчик обурився тим, що енциклопедія вийшла багатотисячним накладом і тисячі дорослих і дітей прочитали цю неправдиву інформацію, яка дискредитує Україну. Видавництво оперативно відреагувало на відеозвернення українця і виправило помилку у тексті для наступного накладу енциклопедії. Інцидент набув широкого розголосу. На заводі «Антонов» були вражені уважністю хлопчика, тому пообіцяли подарувати йому модель Мрії та показати літак наживо. «Дивлячись на цю дитинку, я зрозуміла, що Україна – це не тільки ось ця територія, на якій ми знаходимось. Україна – це весь світ», – відзначила активну громадянську позицію українця О. Желязо, керівник управління інформа-

³³⁸ *Видавці* енциклопедії, у якій АН-225 «Мрія» названо російським літаком, пообіцяли виправити помилку після звернення 7-річного хлопчика зі США. URL: https://ua.censor.net.ua/news/3048013/vydavtsi_entsyklopediyi_u_yakiyi_an225_mriya_nazvano_rosiyiskym_litakom_poobitsyaly_vypravyty_romylku (дата звернення: 25.03.2018).

ційних комунікацій ДП «Антонов»³³⁹. Внесок українця в захист інтересів України відзначив Президент П. Порошенко, офіційно подякувавши З. Лісковому. Хлопчик у відповідь попросив Президента дбати про Україну. Ці приклади вказують, що інтеграція етноспільноти (етносу, народу, нації) за допомогою сучасних технологій може відбуватися на глобальному рівні безвідносно до території проживання. Це підтверджує слушність виокремлення та обґрунтування глобального рівня інтеграційно-дезінтеграційних процесів.

Наша теорія рівнів (вимірів) етнополітичної інтеграції та дезінтеграції частково базується на припущенні О. Картунова про те, що «інтеграція може розглядатися одночасно і як процес, і як стан об'єднання окремих частин у єдине ціле, причому як у масштабах якоїсь країни, так і на міждержавному рівні», — яке вчений зробив, аналізуючи західні теорії інтеграції. Дослідник підкреслює, що «інколи означення «інтеграція» використовується для того, щоб описати інтеграційний процес, за допомогою якого досягаються взаємопов'язані відносини або стан справ між раніше відокремленими частинами»³⁴⁰.

Класифікуючи інтеграційно-дезінтеграційні етнополітичні процеси, неможливо оминати проблему їх характеру. О. Картунов переконаний, що «процеси етнополітичної дезінтеграції можуть мати як природний, так і примусовий характер, бо історія переповнена прикладами дезінтеграції обох типів»³⁴¹. Найбільш відомими прикладами примусової дезінтеграції дослідник називає розподіл таких націй і держав, як польська, німецька, в'єтнамська, корейська іншими державами, що призвело до появи в західній науковій літературі такого терміна, як розділені нації (*devided nations*). Причини примусової дезінтеграції очевидні — примус, військова, економічна, політична сила або загроза її застосування. Тоді як причини природного роз'єднання більш різноманітні.

³³⁹ ТСН від 01.02.2018. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6RH1X9NWTsq> (дата звернення: 02.02.2018).

³⁴⁰ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 213.

³⁴¹ Там само.

Підтримуючи класифікацію українського етнополітолога, пропонуємо доповнити її з урахуванням нових аспектів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, притаманних світу на сучасному етапі етнополітичного розвитку, виявлених нами в цьому дослідженні. Отже, як етнополітична інтеграція, так і дезінтеграція можуть мати примусовий характер, в цьому випадку поштовхом, ініціатором цих процесів є зовнішній чинник – примус, військова сила, загроза з боку інших держав, завоювання. Також етнополітична інтеграція та дезінтеграція можуть мати об'єктивний, природний характер. І тоді ці процеси набагато складніші, адже кількість об'єктивних чинників на відміну від примусу може суттєво варіюватися. Наприклад, об'єднання раніше протягом історії розділених етносів, націй, держав має об'єктивний характер. Або ж об'єднання зі спорідненим етносом для отримання певних переваг від етнополітичної інтеграції, прикладом чого є уніоністський політичний рух у Молдові. Налаштовані на об'єднання з Румунією, певні політичні еліти бачать Молдову у складі ЄС шляхом приєднання держави до Румунії і вважають це головним аргументом на користь такої інтеграції. Це ж стосується дезінтеграційно-інтеграційних процесів на глобальному рівні, протидії деструктивним етнополітичним явищам та захисту, створення сприятливих умов для конструктивних, які гармонізують етнокультурний, етнополітичний розвиток всього світу, нейтралізуючи конфліктогенну дію етнічного фактора.

Однак пропонуємо доповнити класифікацію, адже інтеграційні та дезінтеграційні процеси можуть мати й примусово-об'єктивний характер. Тобто існують певні об'єктивні передумови для етнополітичної інтеграції або дезінтеграції, які доповнюються дією примусу або сили. В цьому випадку природнім чином процеси етнополітичної інтеграції або дезінтеграції відбувалися б значно повільніше, однак дія примусу, зовнішнє втручання, загроза силою прискорили завершення цих процесів. Прикладом такої дезінтеграції/інтеграції може бути навіть анексія Криму. Не є таємницею, що більшість населення півострова ідентифікувала себе як росіян (58,5%), про що

свідчать результати останнього перепису населення 2001 р., і більша частина цього сегменту бачила майбутнє Криму в етнополітичній інтеграції з Росією в тому чи іншому вигляді. Росія уважно стежила за проросійськими настроями на півострові, підживлювала їх. Скориставшись у березні 2014 р. політичною дестабілізацією в Україні, РФ анексувала АР Крим за допомогою військової сили, навіть не вдаючись до її застосування, оскільки більшість населення не чинила опору вторгненню, а навпаки, вітала дії РФ та нелегітимної влади автономії. Це приклад поєднання в одному складному процесі чинників етнополітичної дезінтеграції/інтеграції різної природи, що вказує на її примусово-об'єктивний характер.

Також у науковій літературі зустрічається ціннісний підхід до дезінтеграційно-інтеграційних процесів. Так, М. Заболотна пропонує розрізнати негативну та позитивну інтеграцію. «Негативна інтеграція бере початок безпосередньо з вимог неоліберальної ідеології, яка вимагає скорочення соціальних пільг і максимальної мінімізації політичного втручання у функціонування економіки»³⁴². При цьому «національна належність, що зберігається у вигляді громадянства, стає центром боротьби за права осіб, в ході якої національне громадянство слугує принципом виключення»³⁴³, — зауважує вчена. Насамперед це означає, що держави як великі політичні актори переслідують свої корисливі інтереси, але на їх дії можуть мати вплив зміни інституційного «середовища існування». Натомість позитивна інтеграція соціально орієнтована. Це означає, що члени такої інтеграції повинні приводити внутрішні механізми у відповідність до форми, передбаченої наднаціональними політичними рішеннями. М. Заболотна наголошує на тому, що «позитивна інтеграція надає вирішальну роль структурі, тобто делегуванню управлінських повноважень з загальноєвропейського на національний рівень, в якій держави як незалежні політичні актори навіть не розглядаються»³⁴⁴.

³⁴² Заболотна М. Ф. Цит праця. С. 28.

³⁴³ Там само.

³⁴⁴ Заболотна М. Ф. Цит праця. С. 28.

Однак ми воліємо не застосовувати ціннісний критерій для розмежування інтеграційно-дезінтеграційних процесів. Оскільки позитивний або негативний характер етнополітична дезінтеграція або інтеграція матиме виключно з позиції суб'єкта отримання вигоди. Завжди будуть вигодонабувачі, бенефіціари цих процесів та лузери, які зазнають втрат у ході їх перебігу або в результаті їх реалізації. У цьому випадку кожен процес етнополітичної дезінтеграції та інтеграції може бути охарактеризовано як позитивний та одночасно як негативний. Подібною позиції дотримується також О. Картунов, закликаючи не розглядати «процес дезінтеграції як однозначно негативний, або однозначно позитивний, оскільки він готує ґрунт, з одного боку, до ослаблення, занепаду, а часом і розчленування багатонаціональних держав; а з іншого — до народження нових, чи відродження старих національних держав»³⁴⁵.

2.2 Етнополітична інтеграція та дезінтеграція як тенденція розвитку сучасного світу (в межах глобалізаційної та глокалізаційної парадигм)

Сутність та природа інтеграційно-дезінтеграційних етнополітичних процесів стає зрозумілішою крізь призму вивчення більш глобального процесу, проявами якого зокрема є процеси інтеграції та дезінтеграції. Це глобалізація — об'єктивний загальносвітовий процес економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації, який має системний характер і охоплює всі сфери життя суспільства, починаючи від економіки і завершуючи екологією. Його сутністю є інтеграція національних економік, культур, політичних та соціальних систем. В результаті глобалізації світ стає більш взаємозв'язаним, уніфікованим і залежним від усіх його суб'єктів. При цьому велика кількість інтегрованих суб'єктів зменшує значення, роль та вплив окремо взятого суб'єкта.

³⁴⁵ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 216.

На перший погляд, глобалізація передбачає лише етнополітичну інтеграцію, адже зумовлена вона доцентровими тенденціями світових інтеграційних процесів і покликана консолідувати держави аж до поступового руйнування, стирання міждержавних кордонів. Спричинена економічною інтеграцією, глобалізація розмиває етнічні кордони, знижує роль та вплив етносу, національної держави і трансформує всі етнополітичні утворення в цілісну наднаціональну глобальну спільноту. Суперечливість глобалізації полягає в тому, що вона має інтеграційну природу, однак призводить до дезінтеграційних наслідків, які вже стали невід'ємною рисою цього глобального процесу. Етноси, нації, національні держави побачили зростаючу загрозу у впливі глобалізації на культуру, традиції, національну ідентичність і почали чинити їй опір.

На доцільність вивчення інтеграційно-дезінтеграційних процесів у контексті глобалізації вказує М. Заболотна, наголошуючи на тому, що розвиток інтеграції завжди пов'язаний з різними дезінтеграційними процесами, які постають її передумовою, результатом або відбуваються одночасно. «Створення нового, глобалізованого світу не тільки проходить у супроводі процесу інтеграції, але також створює середовище для ізоляції, відведення у периферійну зону всіх, хто не в змозі приєднатися до мережі міжнародних зв'язків»³⁴⁶, — вказує вчена на те, що на сучасній мапі світу майже не залишилось країн, які стоять осторонь інтеграційно-дезінтеграційних процесів. На думку М. Заболотної, «необхідність вивчення цієї проблеми продиктована потребою заздалегідь визначати дезінтеграційні фактори та протидіяти їх розгортанню. Адже їх інтенсивність посилюється в ході посилення глобалізації»³⁴⁷.

У своїй книзі «Лексус і оливкове дерево» Т. Фрідман демонструє на конкретних прикладах, яким чином традиційна культура та національна ідентичність, що уособлюється символом оливкового дерева, протистоїть всесвітній глобалізації

³⁴⁶ Заболотна М. Ф. Цит праця. С. 27.

³⁴⁷ Там само.

та уніфікації, символом яких автор обирає автомобіль марки Lexus³⁴⁸. Т. Фрідман робить висновок, що глобалізація матиме перспективу та продовження лише в тому випадку, якщо будуть створені належні фільтри, національні бар'єри, які захищатимуть культуру і етнокультурне середовище кожної нації³⁴⁹. Тільки якщо сформується конфедерація не уніфікованих, а різних культур, якщо буде проголошена їх рівність без нав'язування єдиних стандартів, тоді можна говорити про сталий розвиток глобалізації. В іншому випадку реакція спільноти може бути непередбачуваною. І ця реакція, концептуалізована Т. Фрідманом, лежить саме у площині етнополітичної дезінтеграції. Багато національних держав оцінює глобалізацію як причину втрати національних культурних цінностей і розпочинає боротьбу за відродження національної культури шляхом відособлення, протекціонізму, позитивної дискримінації, захисту національних виробників тощо.

Водночас глобалізація не означає знищення національних культур, вона має власну домінуючу західну культуру, яка поглинає національні відмінності, трансформуючись сама, що призводить до інтеграції і гомогенізації, до однорідності та схожості всіх культур. З одного боку, це стимулює популяризацію окремих видів національної культури у всьому світу — і не обов'язково західної, американської (вестернізація), це можуть бути зразки східних, азійських культур, які тісно переплітаються, гомогенізуються. Але при цьому ці популярні культурні явища загрожують витісненням національним культурам та перетворенням їх на міжнародні, що не йде їм на користь, адже тоді вихолощуються глибина та суть, позаяк культурні зразки не можуть повноцінно розвиватися поза межами етнокультурного середовища, в якому сформувалися. Відомо, що етнокультурне середовище є середовищем існування певного етносу, воно твориться ним і собі впливає на окремих представників цього етносу, забезпечуючи безперервний процес етнічної соціалізації.

³⁴⁸ *Friedman T. Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalization. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1999. 394 p.*

³⁴⁹ Там само. Р. 143.

Етнічна соціалізація — це «процес інтеграції індивіда в етнос або поліетнічне суспільство під час засвоєння і відтворення цінностей, настанов і соціального досвіду етносу, до якого він належить»³⁵⁰. Процес етнічної соціалізації може бути моноетнічним, якщо здійснюється в межах тільки однієї етнічної групи, або поліетнічним, якщо індивіду в ході соціалізації доводиться стикатися з представниками різних етнічних груп³⁵¹. Однак поліетнічна соціалізація, більше притаманна глобалізації, означає, що формування індивіда як представника певного етносу не відбувається, він має множинну ідентичність, яку досліджує Л. Хашиєва³⁵². Дослідниця стверджує, що феномен «множинної ідентичності» в умовах глобалізації стає однією з найбільш поширених ідентифікаційних моделей. Серед фаз етнічної соціалізації виокремлюють: 1) адаптацію, в ході якої індивід пристосовується до норм і традицій своєї етнічної групи і засвоює її основні культурні елементи; 2) індивідуалізацію — з'являється прагнення підкреслити свою індивідуальність, бути не таким, як усі, яке проявляється в тому, що індивід відтворює засвоєний етнокультурний досвід в індивідуальних формах³⁵³; 3) інтеграцію — означає встановлення рівноваги між прагненнями до пристосування та відокремлення. У фазі інтеграції етнічної соціалізації формується баланс між індивідуальними потребами особистості та вимогами етноспільноти, індивід повною мірою усвідомлює свою етнічну належність та на основі цього будує взаємодію з представниками інших етнічних груп. Це чергове підтвердження того, що інтеграція та дезінтеграція є не просто етнополітич-

³⁵⁰ *Дагбаєва С. Б.* Сущность, содержание, психологические механизмы и эффекты этнической социализации личности // Ученые записки Забайкальского государственного университета. Серия Педагогика и психология. 2014. № 5 (58). С. 111.

³⁵¹ *Шамионов Р. М.* О проблеме этнической социализации // Человек. Сообщество. Управление. 2009. № 3. С. 74.

³⁵² *Хашиєва Л. В.* Множинна ідентичність: реалії глобалізованого суспільства // Актуальні проблеми державного управління. 2014. № 1. С. 277.

³⁵³ *Дагбаєва С. Б.* Этническая социализация личности: психологические эффекты и закономерности // Психология в экономике и управлении. 2015. Т. 7. № 2. С. 122.

ними процесами, а загальними, глобальними векторами розвитку етнічних (етнополітичних) процесів.

Попри те, що глобалізація асоціюється з інтеграцією, дедалі популярнішим серед етнополітологів є сприйняття глобалізації як складного процесу, який є втіленням тотожності та відмінності універсалізму, інтеграції та протилежних проявів, а саме дезінтеграційних³⁵⁴. Д. Єлін до проявів дезінтеграції зараховує такі процеси: «1) регіоналізм як посилення внутрішньодержавних регіонів; 2) регіоналізацію як посилення розмежувальних ліній між регіональними групами держав, які зміцнюють свої позиції в контексті глобалізації; 3) автономізацію як відродження національних, етнічних, локальних центрів тяжіння всередині держав, регіонів, цивілізацій; 4) традиціоналізм як заперечення абстрактної концепції сучасності, відродження обскурантизму та націоналізму, уславлення архаїки та забутих культурних фетишів; 5) партикуляризм як витіснення інтересів громадянського суспільства приватними інтересами громадян, підміна громадянської ідентичності споживачькими формами ідентифікації; 6) локалізацію як консолідацію етнічних та цивілізаційних утворень, що проводять політику культурної ізоляції, порушують принцип культурного плюралізму претензіями на виключність окремих форм етнокультурної ідентифікації; 7) глокалізацію як поєднання процесів локалізації та глобалізації, процесів модернізації локальних культур з досягненнями глобальної мультикультурної цивілізації»³⁵⁵. Автор доходить висновку про тісний зв'язок глобалізації та локалізації, інтеграції та фрагментації.

О. Маруховська-Картунова стверджує, що «глокалізація супроводжується хаотичними проявами і явищами, які вкрай негативно позначаються на сфері етнонаціональних відносин, стаючи катализаторами етноконфліктів (дезінтеграції) в сучас-

³⁵⁴ Кан Ден Сик Корейская проблема в контексте трансформаций мировой политической системы: монография. Киев: КНЛУ, 2017. 284 с.

³⁵⁵ Елин Д. В. Противоречивость процесса глобализации: локализация и глокализация // Общество: политика, экономика, право. 2010. № 1. С. 15.

ному світі»³⁵⁶. Однак, на нашу думку, саме глокалізація як парадигма найкраще слугує розумінню суті та характеристик взаємопов'язаних процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, оскільки пропонує їх об'єднання в межах однієї наукової моделі³⁵⁷. Глокалізація як теорія була обґрунтована соціологом Р. Робертсоном для пояснення «діалектичної взаємодії між універсалізмом, гомогенізацією, інтеграцією, характерними для глобалізації, та індігенізацією, фрагментацією (дезінтеграцією), локалізацією, які протистоять домінуванню глобального над традиційним, локальним»³⁵⁸.

К. Вітман також пропонує застосовувати «глокалізацію як глобальну модель вивчення сучасних етнополітичних процесів, зокрема етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, оскільки вона дає змогу дослідити більшість етнополітичних проблем під якісно новим кутом зору, виявити їх глибинні причини та чинники, а отже, напрацювати більш ефективні механізми розв'язання»³⁵⁹. Глокалізацію дослідник пропонує вважати продовженням глобалізації, що супроводжується збереженням, посиленням регіональних відцентрових тенденцій, поєднанням, на перший погляд, непок'єднаних явищ — глобалізації та локалізації. При цьому К. Вітман наголошує, що «для етнополітолога подібна діалектика не повинна становити труднощів, адже для більшості етнополітичних процесів притаманні взаємосупроводжуваність, взаємоперехід та взаємна трансформація, як приклад наводяться інтеграцію та дезінтеграцію; толе-

³⁵⁶ *Маруховська-Картунова О.* Еволюція та сутність етнокланових режимів: етноконфліктний вимір // Наукові записки НаУКМА. 2015. Том 173. Політичні науки. С. 62.

³⁵⁷ *Гондаренко М. В.* Дилемма глобалізації та антиглобалізації: феномен глокалізації та його наслідки для науки та общества // Теорія та практика общественного развития. 2014. № 3. С. 54–56.

³⁵⁸ *Robertson R.* Globalization: Social Theory and Global Culture (Theory, Culture & Society Series). SAGE Publications, 1992. P. 67.

³⁵⁹ *Вітман К. М.* Глокалізація як політична модель: європейський вимір // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матер. міжн. наук.-практ. конф. Т. 1. Одеса: Юридична література, 2016. С. 188.

рантність та ксенофобію; консолідацію та сепаратизацію»³⁶⁰. Ці явища найчастіше є невід'ємними складовими одного етнополітичного процесу.

Глокалізація чи не найкраще пояснює взаємозалежність інтеграційно-дезінтеграційних процесів, їх трансформацію одне в одного та багаторівневність — присутність в межах однієї держави. На це вказує Н. Резнікова, аналізуючи деструктивні наслідки регіональної спорідненості (інтеграції) країн. Вона характеризує інтеграцію як «безперервний процес зміни характеристик, в тому числі дезінтеграційних»³⁶¹. Шкодує про те, що впродовж тривалого періоду поширеним був розгляд інтеграції лише з позицій «форми» і «процесу», науковець закликає зважати на те, що «в межах інтеграційних процесів існують якісні стадії, суперечливі моменти, прискорення чи кризи, які, як правило, залишаються поза увагою»³⁶². На думку Н. Резнікової, фази дезінтеграції не лише мають опинитися у дослідницькому ракурсі, але й розглядатися як заключні стадії інтеграційного процесу. Тобто інтеграція та дезінтеграція не відокремлюються одна від одної, як це прийнято в етнополітології зокрема та в інших науках в цілому, не протиставляються, а розглядаються в межах одного політичного процесу. Це дає підстави зробити висновок, що етнополітична інтеграція може містити ознаки, елементи, характеристики етнополітичної дезінтеграції, і навпаки.

На багаторівневність, взаємопроникнення різних рівнів, елементів глокалізації, в тому числі інтеграційного і дезінтеграційного, вказують Н. Кожевников та Н. Пашкевич. Вчені підкреслюють, що «раніше наукові дослідження були спрямовані на вищий рівень глокалізації (інтеграційний), тоді як інші її рівні (зокрема дезінтеграційний) мають не менше значення і

³⁶⁰ Вітман К. М. Глокалізація як політична модель: європейський вимір // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матер. міжн. наук.-практ. конф. Т. 1. Одеса: Юридична література, 2016. С. 188.

³⁶¹ Резнікова Н. В. Інтеграційні прояви незалежності: ризики регіональної взаємозалежності в контексті протиріч глобалізації // Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 6. С. 8.

³⁶² Там само.

можуть по черзі виходити на перший план, залежно від умов і конкретних факторів»³⁶³. При цьому різні рівні глокалізаційної моделі безперервно взаємодіють один з одним. Це дає нам підстави визначити етнополітичну інтеграцію та дезінтеграцію в межах глокалізаційної парадигми як складові одного, складного, багаторівневого етнополітичного інтеграційно-дезінтеграційного процесу.

На одночасність дезінтеграційно-інтеграційних процесів на регіональному рівні вказує Н. Резнікова, аналізуючи конфліктну дезінтеграцію. Особливість цієї моделі полягає в поєднанні відцентрових і доцентрових сил переважно на рівні взаємодії країн з вкрай високою швидкістю розпаду. В цьому випадку, наголошує дослідниця, «ініціатива дезінтеграції знаходиться у політичній системі, тоді всі інші інтегровані сфери, зокрема економіка, змушені підлаштовуватися під дезінтеграційні процеси, що відбуваються»³⁶⁴. Алгоритм дезінтеграції виглядає таким чином: «наростаючі суперечності між регіонально інтегрованими державами в якийсь момент запускають ланцюг політичних конфліктів (звідси конфліктна модель), що призводить до ліквідації формальних інтеграційних структур; національні еліти запроваджують протекціоністські заходи, які змушують інтегровані структури перебудовувати просторову організацію своєї діяльності»³⁶⁵. Це дає підстави Н. Резніковій класифікувати рушійні сили конфліктної дезінтеграції наступним чином: «пробудження «сплячих інститутів» в умовах примусової інтеграції; зміна переваг гравців під впливом самого процесу інтеграції, тобто інтеграція, що саморуйнується; прояв форсмажорних факторів, передбачити які заздалегідь було неможливо»³⁶⁶.

³⁶³ Кожевников Н., Пашкевич Н. Глокализация: концепции, характерные черты, практические аспекты // Вестник Северо-Восточного федерального университета им. М. К. Аммосова. 2005. № 3. Т. 2. С. 111.

³⁶⁴ Резникова Н. В. Цит праця. С. 9.

³⁶⁵ Там само.

³⁶⁶ Там само.

Фактор пробудження «сплячих інститутів» в умовах примусової інтеграції особливо детально аналізують А. Лібман та Б. Хейфец. У тому випадку, якщо інтеграційна група формувалася не стільки як добровільне об'єднання держав, скільки під тиском країни-гегемона, тобто в умовах асиметрії владного потенціалу³⁶⁷, розпад інтеграційної структури вчені вважають неминучим наслідком втрати гегемоном лідерства в структурі: після зникнення фактора примусу держави виходять зі складу інтеграційного об'єднання. Цей алгоритм реалізується найчастіше в недемократичних політичних режимах під впливом демократизації, яка призводить до скорочення можливостей країни-гегемона контролювати інтеграційне середовище, в такий спосіб цементуючи його. Окрім конфліктної дезінтеграції, вчені виокремлюють ще декілька моделей перебігу цього процесу. Частина з них може бути використана для розуміння процесу етнополітичної інтеграції. «Модель інтеграції, що саморуйнується, спостерігається там, де держави, набувши певного рівня стабільності (як політичної, так і економічної), вважають недоцільною подальшу участь у інтеграційному проекті. Модель форс-мажорної дезінтеграції формується під дією непередбачуваних обставин, до яких може бути зарахована як зміна політичного вектора держави»³⁶⁸ (Україна після Революції Гідності взяла курс на євроінтеграцію, дистанціюючись від РФ), так і зміна етнічного складу населення території (відокремлення Техасу і Каліфорнії від Мексики в ХІХ ст. внаслідок війни). А. Лібман та Б. Хейфец спільною рисою всіх форс-мажорних факторів вважають їх непрогнозований характер: інтеграційна структура просто не витримує нових реалій і змушена припинити існування або втратити частину членів³⁶⁹. Модель примусової інтеграції, в якій дезінтеграційні тенденції закладаються з самого почат-

³⁶⁷ Либман А., Хейфец Б. Модели экономической дезинтеграции. Интеграция и дезинтеграция // Евразийская Экономическая Интеграция. 2011. № 2. С. 5.

³⁶⁸ Там само.

³⁶⁹ Там само. С. 7.

ку — території не підтримують експансію держави-гегемона, але змушені їй коритися.

Модель стагнуючої дезінтеграції відрізняється повільною швидкістю на відміну від конфліктної дезінтеграції та збереженням окремих осередків інтеграції в певних сферах. А. Лібман та Б. Хейфец переконані, що подібний варіант може застосовуватися внаслідок експериментування країн з різними сценаріями інтеграції та дезінтеграції в умовах відсутності точної інформації про переваги і недоліки кожного з них (розпад СНД з одночасними пошуками його членів інших інтеграційних проєктів). До факторів стагнуючої дезінтеграції вчені також зараховують конкуренцію інтеграційних проєктів, в процесі чого одна з ініціатив поступово втрачає свій членський склад, а інша, навпаки, залучає більше країн. Інші моделі — шокова та дивергентна інтеграція більше пов'язані зі встановленням та руйнуванням економічних зв'язків, ніж етнополітичним фактором. Крім того, вчені наголошують, що всі ці моделі практично не зустрічаються в чистому вигляді, а мають змішану природу³⁷⁰. Розвиток дезінтеграційних процесів може початися в межах однієї моделі, а завершитися в межах іншої. Крім того, точну класифікацію моделей можна виконати лише постфактум після дезінтеграції утворення. Розмежування ще більше ускладниться, якщо з'ясовувати співвідношення не лише відцентрових, а й доцентрових тенденцій.

Т. Заболотна також доходить висновку, що «політичній системі притаманна одночасність розвитку інтеграційних та дезінтеграційних процесів»³⁷¹, досліджуючи ці процеси в світі після Другої світової війни. Вчена називає дискусійним питання, чим насправді є інтеграція — «триваючим процесом або кінцевим продуктом, результатом процесу або процесом, що приводить до певного кінцевого стану»³⁷². Взагалі питання процесу або стану як критерію оцінки, своєрідного вимірю-

³⁷⁰ Либман А., Хейфец Б. Модели экономической дезинтеграции. Интеграция и дезинтеграция // Евразийская Экономическая Интеграция. 2011. № 2. С. 11.

³⁷¹ Заболотна М. Ф. Цит праця. С. 28.

³⁷² Там само.

вання інтеграційно-дезінтеграційних процесів є одним з наріжних для вчених, що розглядають ці процеси у вузькому сенсі — розпаду або об'єднання держав як етнополітичних утворень. М. Заболотна пропонує вирішити цю дилему шляхом «аналізу та констатації різних етапів інтеграції — від зв'язків взаємозалежності в плюралістичній міжнародній системі; до перетворення держави на елемент в системі цивілізованих держав з метою формування єдиної політичної та економічної спільноти»³⁷³.

Досліджуючи особливості та сутність процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, неможливо оминати питання їх балансу в межах конкретної етнополітичної системи (держави, наддержавного утворення) як запоруки етнополітичної стабільності. В. Таран пропонує розглядати нестійкість через відсутність балансу і рівноваги як стан нестабільності політичної системи. «Нестабільність є неконтрольованою, з непрогнозованими наслідками і у зв'язку з цим вважається загрозовою для розвитку етнополітичних систем, а також негативно сприймається її складовими»³⁷⁴. З цього випливає, що стабільний розвиток держави як етнополітичної системи можливий в умовах рівноваги дезінтеграційно-інтеграційних тенденцій. Т. Вороніна також розглядає інтеграцію та дезінтеграцію як прояв внутрішніх суперечностей інтеграційної системи. Дослідниця намагається виявити «сутність та механізм прояву дезінтеграції у чинних та дезінтегрованих інтеграційних об'єднаннях, а також пропонує типологію дезінтеграції на основі внутрішніх і зовнішніх причин виникнення та масштабів проявів»³⁷⁵.

Згадки про рівновагу відцентрових і доцентрових тенденцій знаходимо в працях інших вчених. Зокрема, І. Савченко намагається концептуалізувати діалектичну єдність практики глобалізації та ідеології постмодерну як умови рівноваги інтеграції та дезінтеграції в сучасних поліетнічних спільнотах.

³⁷³ Заболотна М. Ф. Цит праця. С. 30.

³⁷⁴ Таран В. О. Нестабільне суспільство як форма прояву соціального розвитку // Культурологічний вісник. 2014. Вип. 33. С. 96.

³⁷⁵ Вороніна Т. Цит праця. Р. 119.

Вчена стверджує, що «більшість культурно гетерогенних суспільств, незважаючи на зростання суперечностей і етнічних конфліктів, зберігають соціокультурний баланс, який досягається за рахунок взаємного врівноважування двох опозиційних тенденцій: глобалізації, в межах якої за прикладом націй-держав на загальносвітовому рівні використовуються уніфікуючі культурно-маніпулятивні методи, і постмодерну, який передбачає культурну свободу»³⁷⁶. Дослідниця прогнозує, що концепти нації-держави і націоналізму все більше втрачатимуть актуальність в реаліях глобалізації і постмодерну, що призведе до посилення дихотомії глобальної інтеграції і розвитку етнічної самосвідомості. Яким буде характер цієї дихотомії, точно спрогнозувати неможливо. «Сьогодні як окремі поліетнічні держави, так і світ в цілому стоїть перед вибором: яка з тенденцій – інтеграційна або дезінтеграційна – стане провідною в XXI ст.»³⁷⁷, – зауважує І. Савченко. Натомість, ми вважаємо, що, попри посилення дезінтеграційних тенденцій, баланс, рівновага інтеграційно-дезінтеграційних етнополітичних процесів відновиться на рівні як глобальної етнополітичної системи, так і її локальних складових. Це дає підстави визначити інтенсифікацію процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції як глобальну тенденцію розвитку як сучасного світу, так і етнополітичних систем різних рівнів, з яких він складається. Це твердження стосується всіх без винятку рівнів дезінтеграційно-інтеграційних процесів.

Слушність цих припущень підтверджує також теорія Т. Вороніної, яка вважає, що «інтеграційні та дезінтеграційні тенденції присутні одночасно в кожній системі, і саме домінування інтеграційних забезпечує її стійке існування»³⁷⁸. Якщо ж домінують дезінтеграційні тенденції, то це створює загрозу цілісності інтеграційного об'єднання, що підтверджує практика розпаду СРСР, суперечності в Європейському Союзі, які найгостріше проявилися в період світової фінансово-еконо-

³⁷⁶ Савченко І. А. Социокультурная интеграция и дезинтеграция современных многоэтнических сообществ. С. 12.

³⁷⁷ Там само.

³⁷⁸ Воронина Т. Цит праця. Р. 122.

мічного кризи 2008 р. Однак, на нашу думку, посилення дезінтеграційних тенденцій не завжди означає неминучий розпад етнополітичної системи як інтеграційного утворення. В світі достатньо прикладів таких етнополітичних систем — поліетнічних державних інтеграційних утворень, сповнених етнонаціональних суперечностей, міжетнічної напруги та етнічних конфліктів, які балансують на межі розпаду і утримуються разом, наприклад, виключно шляхом застосування силових засобів з боку недемократичного політичного режиму.

Проаналізувавши теорії інтеграції та дезінтеграції, поряд із широким визначенням етнополітичної інтеграції/дезінтеграції як вектора розвитку будь-яких етнічних (етнополітичних, етнонаціональних) процесів в напрямку об'єднання/роз'єднання, запропонуємо інтегративне визначення етнополітичної інтеграції/дезінтеграції як багаторівневого, діалектичного процесу: 1) об'єднання/роз'єднання етнополітичної системи (етнополітичної спільноти (етносу, нації), держави, міждержавного (наддержавного) об'єднання); 2) налагодження/порушення зв'язків, консолідації/деконсолідації етнополітичної системи (етнополітичної спільноти (етносу, нації), держав, міждержавних (наддержавних) об'єднань та їх складових) під впливом певного етнополітичного чинника. Коло чинників інтеграції/дезінтеграції може бути широким — від захисту, обстоювання національних інтересів до вирішення конкретних етнополітичних проблем, реагування на етнополітичні виклики.

У ході етнополітичної інтеграції об'єднання, що формується, набуває нових системних ознак, в ході дезінтеграції окремі його складові втрачають їх. Водночас етнополітична інтеграція/дезінтеграція навколо вирішення етнополітичних проблем, реагування на етнополітичні виклики може мати як системний, так і ситуативний характер. Взаємодія процесів етнополітичної інтеграції/дезінтеграції притаманна будь-якій етнополітичній системі — від локального до глобального рівня, вона стабілізує або дестабілізує її і характеризує етнополітичний розвиток людства.

З огляду на те, що обґрунтування другої частини інтегративного визначення етнополітичної інтеграції/дезінтеграції є

на даний момент непростим завданням, надто ще неоформлений і неусталений цей рівень розуміння в науці, однак ігнорувати його в умовах ускладнення сучасного світу, удосконалення інформаційних технологій та технологій зв'язку неможливо. Його поступове оформлення можна простежити у тому, що навіть у науковій літературі дедалі частіше використовується поняття «інтеграція щодо/навколо», «дезінтеграція щодо/навколо». Так, авторський склад навчального посібника, присвяченого механізмам регулювання інтеграційних процесів в Україні, цікавиться: «який інноваційний потенціал має інтеграція щодо процесів суспільного розвитку?» Мається на увазі суспільна інтеграція навколо певного питання – процесів суспільного розвитку³⁷⁹. Зокрема, Д. Вітер наголошує на тому, що у науковій літературі відсутня єдність щодо розуміння інтеграції як поняття. «Тому, як правило, інтеграцію зараховують до сфери створення новітніх структур, спрямованих на забезпечення регулювання взаємовідносин між державами на основі інституціоналізації самих міждержавних відносин (інтегрально-державницький підхід)»³⁸⁰. Це міждержавний рівень інтеграції, який був виокремлений нами вище. Науковець підкреслює, що «дещо окремо перебуває розуміння інтеграції як природного процесу розвитку співпраці між країнами однієї географічної зони (економіко-географічний підхід) поряд з майже повним ототожненням інтеграції з процесом створення наднаціональних органів, що супроводжується зменшенням ролі національних органів у прийнятті рішень (інституціонально-управлінський підхід)»³⁸¹. Зауважимо, що ці рівні інтеграції не передбачають формування єдиного цілого з держав-членів, а радше – створення певних органів для координації та співпраці, чим характеризується європейська інтеграція на нинішньому етапі розвитку.

З цього випливає, що розуміння етнополітичної інтеграції/дезінтеграції також потребує осучаснення з урахуванням реалі-

³⁷⁹ *Механізми регулювання інтеграційних процесів в Україні: навч. посібник.* Ужгород, Ліра, 2009. С. 65.

³⁸⁰ Там само. С. 9.

³⁸¹ Там само.

лій, викликів, особливостей принципово нових форм взаємодії в сучасному світі. Це більше не механічне об'єднання/роз'єднання частин з утворенням або руйнуванням цілого. Це іноді ситуативне, а іноді системне поєднання або роз'єднання, дисонанс зусиль, політико-правових механізмів в певній сфері, що стосується етнополітики. Звичайно, такий рівень етнополітичної інтеграції/дезінтеграції суттєво ускладнює і навіть унеможливорює виокремлення суб'єктів та об'єктів інтеграції/дезінтеграції. Гнучкість розуміння, багатоаспектність та багаторівневість цих процесів відзначається у всіх сферах. Це свідчить про те, що інтеграційно-дезінтеграційні процеси можуть мати різну форму, різне інституційне відображення або не мати його взагалі.

Використовується розуміння етнополітичної інтеграції як інтеграції щодо певних питань і в політичному дискурсі. Колишній Президент України В. Ющенко вважає, що наразі серйозною проблемою є внутрішньоукраїнська інтеграція щодо національних питань. На думку екс-глави держави, у політичній боротьбі, коли «нація на роздоріжжі, треба пам'ятати, що нас 46 мільйонів»³⁸². Зустрічається вживання поняття «інтеграція навколо» певного етнополітичного явища, проблеми. Так, з 2006 р. Українське товариство в м. Любліні реалізує проект під назвою «Інтеграція навколо традиції», спрямований на інтеграцію та збереження ідентичності українців Польщі. Проект передбачає низку заходів, покликаних сприяти, з одного боку, «збереженню ідентичності української молоді, яка живе в Любліні або приїжджає на навчання з різних міст Польщі, з іншого, інтеграції української молоді з Польщі та України і передаванню молоді з України досвіду функціонування національної меншини в реаліях демократичної держави»³⁸³. Проект «Інтеграція навколо традиції» є спробою пошуку нової, ширшої формули відтворення та діяльності українського етнокультурного середовища в Поль-

³⁸² Ющенко: Я великий оптиміст // УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/politics/505987-yuschenko-ya-velikiy-optimist.html> (дата звернення: 22.11.2017).

³⁸³ Куртіянович Г. Інтеграція навколо традиції // Nad Buhom i Narwoju. URL: http://nadbuhom.pl/art_0632.html (дата звернення: 07.11.2017).

щі. Як бачимо, це приклад етнополітичної інтеграції суто представників української нації, що опинилися в Польщі, навколо питання збереження власної національної ідентичності. Що черговий раз підтверджує слушність розгляду етнополітичної інтеграції/дезінтеграції в такому, поки що незвичному для української етнополітології ракурсі.

Нечасто, але вживається формулювання «дезінтеграція щодо/навколо» певного питання. Так, А. Абікеєва, аналізуючи традиційні відносини в казахському суспільстві у 1920-х роках, вказує на факт дезінтеграції більшої частини казахських господарств щодо опосередкованого ринком міжсекторного обміну у відтворенні знарядь праці, а також виокремлює підгрупи індивідів, яких вирізняла повна дезінтеграція щодо процесу сільськогосподарського виробництва³⁸⁴. Зрозуміло, що в цьому випадку не йдеться про розпад жодної цілісної системи, але термін «дезінтеграція» все-таки вживається у контексті дуже вузьких соціально-економічних питань певного етносу. А. Абікеєва має на увазі не дезінтеграцію традиційного казахського суспільства як такого, а дезінтеграцію певних його складових навколо якогось чинника — процесу виробництва зокрема. Це дає підстави виокремити розуміння етнополітичної дезінтеграції внаслідок певного інтеграційно-дезінтеграційного чинника, яким може бути будь-яке явище, проблема, виклик, питання з етнополітичної сфери.

Безумовно, найбільш очевидними, помітними, впливовими і значимими процесами, які мають наслідки для всіх суб'єктів взаємодії, є інтеграція та дезінтеграція держав, які більш детально досліджуватимуться згодом.

2.3 Основні передумови та наслідки етнополітичних інтеграційно-дезінтеграційних процесів

Проблема передумов, чинників, причин, а також наслідків інтеграційно-дезінтеграційних процесів є дуже складною і

³⁸⁴ Абікеєва А. Х. Соціально-економічні аспекти традиційної структури Казахстану в 20-30 роки ХХ століття: дис. робота: Історія. Кокшетау, 2010. С. 31.

комплексною. Частково вона вже розглядалася в попередніх підрозділах, зокрема під час аналізу моделей, типів, рівнів та характеру інтеграційно-дезінтеграційних процесів. Зі запропонованої багаторівневої моделі інтеграційно-дезінтеграційних процесів випливає, що перелік причин та наслідків буде суттєво відрізнятися, залежно від рівня досліджуваного процесу інтеграції/дезінтеграції. Безумовно, пріоритетом дослідження є процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції на зовнішньому (міждержавному) рівні, які супроводжуються об'єднанням держав в міждержавні (наднаціональні) об'єднання з передачею частини суверенітету наднаціональним органам. Однак це не означає, що інші рівні (виміри) інтеграційно-дезінтеграційних процесів, зокрема внутрішній (внутрішньодержавний) та глобальний (планетарний), повинні випасти з поля зору. У разі їх аналізу перелік причин та наслідків буде принципово відрізнятися. Причини і наслідки цих рівнів (вимірів) дезінтеграційно-інтеграційних процесів також є предметом дослідження вчених. Так, І. Савченко вважає, що «внутрішні процеси інтеграції та дезінтеграції детерміновані такими факторами, як право, політика, економіка, повсякденність, культурна ідентичність і мова. Причому виразність та активність різних факторів неоднакова на різних етапах входження групи в поліетнічний соціум»³⁸⁵. Якщо в поліетнічне суспільство інтегрується мігрантська група, то на першому етапі цього процесу внутрішньої (соціокультурної) інтеграції домінуватимуть інструментальні чинники (політичний і економічний), а на наступних етапах активізується вплив мовної, культурної ідентичності на процес інтеграції. Якщо ж, навпаки, дезінтегрується поліетнічний соціум, у процесі поліетнізації ціннісні фактори інтеграції та дезінтеграції поступаються місцем інструментальним (праву, політиці, економіці).

Яким чином відбувається внутрішня дезінтеграція поліетнічного соціуму, можна прослідкувати на прикладі етнонаці-

³⁸⁵ Савченко І. А. Социокультурная интеграция и дезинтеграция современных многоэтничных сообществ. С. 10.

онального розвитку України до Революції Гідності, який характеризувався високим рівнем розколотості та дезінтеграції українського суспільства. Міжнародні інституції звинувачували Україну в бездіяльності щодо зростання рівня ксенофобії, нетолерантності та расової дискримінації. «Наслідком цієї негативної тенденції стала не лише відсутність системної протидії проявам етнічної нетолерантності на державному рівні, а й допустимість ксенофобії у політичній боротьбі. Нетолерантне ставлення до інших етноспільнот, які проживають в країні поряд з державотворчим етносом, стало потужним чинником внутрішньої дезінтеграції. Також виникло внутрішньодезінтеграційне явище, визначене нами як ксенофобізація політичного процесу, який охоплює різні форми, способи і напрями політичної діяльності різних політичних суб'єктів»³⁸⁶.

В Україні найбільшої популярності набуло застосування недемократичних політичних технологій в політичній боротьбі з боку різних політичних сил, у тому числі, ксенофобії³⁸⁷. Етнічна нетолерантність, дискримінація за ознакою етнічної належності стабільно присутня в політичному процесі України. Вивчення проявів ксенофобії в українській політиці вказує на кілька негативних тенденцій, що загрожують конституційним принципам демократичного, недискримінаційного співжиття всіх етнічних груп на території України, тобто внутрішньому виміру інтеграції поліетнічного суспільства. «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками», — зазначено у ст. 24 Основного Закону України. Натомість діяльність та риторика різних політичних сил ставила і ставить під сумнів дію цього принципу.

³⁸⁶ Явір В. А. Ксенофобізація політичного процесу в Україні // Держава і право. 2012. Вип. 55. С. 531-537.

³⁸⁷ Явір В. А. Особливості еволюції законодавчого поля боротьби з ксенофобією та расизмом в Україні // Правова держава. 2010. № 21. С. 477-485.

«Зокрема, великого розголосу набув скандал, в якому керівництво партії ВО «Свобода» офіційно заперечило доцільність участі темношкірої української співачки в пісенному конкурсі Євробачення саме через її колір шкіри»³⁸⁸. Член політради партії зазначив, що Гайтана не є представником української культури, тому не зможе забезпечити Україні перемогу. Права політична партія в такий спосіб вимагала, щоб Україну на пісенному конкурсі представляла етнічна українка, цим самим дискримінуючи всіх українців неукраїнського походження, які на рівних правах з етнічними українцями формують поліетнічну українську націю³⁸⁹. «Окремі політичні сили упевнилися у безкарній можливості застосування ксенофобії (етнічної, расової дискримінації) для досягнення цілком визначених політичних цілей, однак ціною розколу, поляризації та дезінтеграції українського суспільства. Партії, які відкрито, офіційно послуговуються в політичній боротьбі ксенофобською (нацистською, расистською, антиєвропейською, антиросійською, антиукраїнською, антисемітською) риторикою намагаються скористатися поширенням у суспільстві протестних настроїв, викликаних зростанням невдоволення соціально-економічною ситуацією, євроінтеграцією, гібридною війною»³⁹⁰.

«Експерти сподівалися, що, виходячи на загальнонаціональний рівень, регіональні політичні сили відмовлятимуться від ксенофобських гасел та положень, трансформуючись в помірковані, центристські партії. Однак відстеження проявів ксенофобії у політичному процесі свідчить про те, що такої трансформації не відбувається: окремі партії, набуваючи популярності, продовжують пропагувати політику етноцентризму, виключності та дискримінації окремих, «обраних на роль ворога» етносів. Кількість та характер проявів ксенофобії свідчить про те, що традиційно толерантне, поліетнічне укра-

³⁸⁸ Явір В. А. Ксенофобізація політичного процесу в Україні. С. 531.

³⁸⁹ ВО «Свобода» из-за цвета кожи не хочет пускать Гайтану на «Евровидение» // Подробности. URL: <http://podrobnosti.ua/podrobnosti/2012/02/22/822040.html> (дата звернення: 12.04.2012).

³⁹⁰ Явір В. А. Ксенофобізація політичного процесу в Україні. С. 532.

їнське суспільство радикалізується, дезінтегрується під дією політичних та соціально-економічних чинників. В Україні діє теорія трансформації соціально-економічної, політичної фрустрації з далекосяжними етнічними наслідками. На роль винного у всіх негараздах громадян політичні сили пропонують образ «етнічного ворога», представника іншої національності, ігноруючи поліетнічний характер українського соціуму. Таким чином, виразно окреслюється тенденція етнізації політичних та соціально-економічних проблем в Україні, надання етнічного забарвлення явищам/подіям/ситуаціям, які не мають і не можуть мати до цього жодного відношення»³⁹¹.

«Зазвичай, до цієї стратегії вдається влада, намагаючись відволікти суспільство від неефективної державної політики або реформ, які викликають невдоволення у електорату. Однак у випадку України до неї вдаються також опозиційні партії, намагаючись артикулювати невдоволення, спрямувати його у етнічне русло (проти певних країн, а також національних меншин, які оголошуються винними у соціально-економічних труднощах, політичних проблемах). Етнізація політичного та соціально-економічного дискурсу супроводжується надмірною емоційністю, мовою ворожнечі, реанімацією етнічних образ і стереотипів, що начебто покликане забезпечити належну підтримку партіям та політикам»³⁹². Однак застосування цієї політтехнології є порушенням українського законодавства, загрожує розпалюванням міжетнічної ворожнечі, поширенням дискримінації окремих національних меншин, які на рівних підставах входять до складу української політичної нації»³⁹³. Так, великого розголосу набув розгін та спалення табору ромів на Лисій горі в Києві навесні 2018 р. представниками праворадикальної організації «С14», який проігнорували правоохоронні органи. Ці прояви є внутрішньодезінтеграційними тенденціями, які не сприяють єдності України.

³⁹¹ Явір В. А. Ксенофобізація політичного процесу в Україні. С. 532.

³⁹² Там само.

³⁹³ Явір В. А. Еволюція ідеологічного спектра партійної системи України на прикладі парламентських партій // Правова держава. 2016. № 27. С. 407-416.

Реалізація такої політики на загальнонаціональному рівні неприпустима, оскільки загрожує трансформацією моделі етнонаціональної політики в бік дискримінаційної³⁹⁴. Цей процес неминуче супроводжуватиметься порушенням стабільного міжетнічного балансу, що сформувався за 27 років незалежності, зростанням рівня ксенофобії, виникненням міжетнічних конфліктів. «На даному етапі пропагування програмних положень, гасел, тиражування етнічних стереотипів, які принижують честь та гідність представників інших національностей, збурюють міжетнічну ворожнечу має бути зупинено за допомогою наявних правових засобів боротьби з ксенофобією, расизмом та нетерпимістю — шляхом порушення кримінальних та адміністративних справ та притягнення до відповідальності чиновників, політиків, які вдаються до подібних технологій. Ситуація ускладнюється тим, що мову ворожнечі, війни використовує влада начебто для мобілізації, інтеграції українського суспільства проти зовнішнього ворога, однак досягає протилежного результату — деконсолідації та дезінтеграції»³⁹⁵.

Це був приклад того, як деконсолідаційні технології, застосовувані на державному рівні в політиці, можуть сприяти маргіналізації певних етнічних груп та дезінтеграції поліетнічного соціуму. Цінність поліетнічності та полікультурності держави ставиться в такому випадку під сумнів. «Мовна та культурна конкуренція, притаманна поліетнічним спільнотам, в яких кожен культурний сегмент має яскраво виражену і динамічну культурну ідентичність, не перешкоджає інтеграції, а, навпаки, відповідає її діалектичній об'єднувально-роз'єднувальній природі», — переконана І. Савченко³⁹⁶. До інших факторів інтеграції дослідниця також зараховує повсякденність, що забезпечує взаємозв'язок інструментальних і цін-

³⁹⁴ Вітман К. М. Зростання популярності ультраправих партій як загроза чинній моделі етнонаціональної політики України // Актуальні проблеми політики. 2011. Вип. 41. С. 17.

³⁹⁵ Явір В. А. Ксенофобізація політичного процесу в Україні. С. 533.

³⁹⁶ Савченко И. А. Социокультурная интеграция и дезинтеграция современных многоэтнических сообществ. С. 11.

нісних складових інтеграційно-дезінтеграційного процесу, їх комплексний та системний характер прояву.

Не будемо ставити під сумнів слушність виокремлення цього фактора, але зауважимо, що на зовнішньому (міждержавному) рівні, він не може відігравати вагомій ролі в інтеграційно-дезінтеграційних процесах. Ще одним фактором інтеграції в теорії І. Савченко слугує система освіти, яка базується на сучасних наукових і соціально-гуманітарних концепціях, і дає змогу спрямувати соціокультурний процес у річище інтеграційних тенденцій. Дослідниця пропонує, зокрема «більш чітко розвести концепти націоналізму і патріотизму, не допускаючи їх ототожнення, і відмовитися від використання націоналізму (в тому числі громадянського) як орієнтира науково-освітнього впливу на інтеграційний процес»³⁹⁷. Враховуючи, що ксенофобію можна розглядати як прояв радикального націоналізму, надання уваги в системі освіти інтеграції суспільства та уникненню явищ, які його роз'єднують, цілком обґрунтоване.

Втім головним чинником інтеграційних процесів більшість дослідників вважають комунікацію, передусім міжкультурну. Комунікація є підвалиною великої кількості не лише інтеграційних, а й дезінтеграційних теорій. В цьому контексті слід згадати теорію комунікативної дії Ю. Габермаса та інформаційно-комунікативну теорію К. Дойча. Останній розглядав політичну систему як досить «складну мережу інформаційних потоків і комунікативних зв'язків, побудовану за принципом зворотного зв'язку, головною метою якої є забезпечення постійного розвитку і динамічної рівноваги між інтересами всіх політичних груп»³⁹⁸. Зростання кількості зв'язків між учасниками призводить до їх зближення і об'єднання, а за певних умов і виникнення нової спільноти та/чи державного утворення, а отже, етнополітичної інтеграції. Етнос у межах інформаційно-комунікативної теорії розглядається як група

³⁹⁷ Савченко І. А. Социокультурная интеграция и дезинтеграция современных многоэтнических сообществ. С. 11.

³⁹⁸ Deutsch K. The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control. New York: The Free Press, 1963. 316 p.

осіб, об'єднаних комунікативними можливостями, а держава – як територія і населення, об'єднані мережею із потоків комунікацій і транспортних систем. Інтеграція починається з формування взаємних зв'язків та комунікацій.

К. Дойч виокремлює і досліджує умови успішного розвитку інтеграційних процесів. Серед них: «1) взаємна сумісність основних цінностей та норм політичної поведінки; 2) особливий, привабливий спосіб життя; 3) очікування більш міцних і корисних економічних зв'язків; 4) помітне збільшення політичних і адміністративних можливостей; 5) більш високе економічне зростання порівняно із сусідніми територіями; 6) розширення політичних еліт, їх можливостей; 7) відносно висока географічна й соціальна мобільність осіб, принаймні серед політично активної частини; 8) різноманітність і масштабність потоку взаємної інформації; 9) взаємне прогнозування поведінки всіх учасників»³⁹⁹. К. Дойч також поділяє передумови інтеграції на чотири основні групи. По-перше, взаємна відповідність частин, що мають інтегруватися. По-друге, сумісність їх цінностей і спільної вигоди. По-третє, взаємна відповідальність. По-четверте, певний ступінь узагальненої спільної ідентичності або лояльності сторін.

А. Челядинський зі свого боку аналізує процес інтеграції у міжнародних відносинах і виокремлює кілька його елементів: «1) передумови інтеграції, до яких належить високий рівень соціально-економічного, правового, політичного розвитку, спільні проблеми, які виникають перед державами, що інтегруються, в сфері розвитку, демонстраційний ефект інтеграції, який дає поштовх для позитивних зрушень; 2) цілі інтеграції – політичні, економічні, культурні; 3) географічна близькість держав-учасниць етнополітичної інтеграції; 4) спільне історичне минуле»⁴⁰⁰. Однак ключовим для інтеграції вчений вважає позитивну відповідь на питання: чи готові політичні

³⁹⁹ Deutsch K. *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control*. New York: The Free Press, 1963. 316 p.

⁴⁰⁰ Челядинский А. Понятие интеграции в международных отношениях: теоретический аспект // Журнал международного права и международных отношений. 2009. № 1. С. 30.

суб'єкти (пожертвувати частиною суверенітету (державного, національного, економічного) для більш успішного вирішення спільних проблем в межах створюваного державного утворення?

Що ж стосується причин та передумов дезінтеграції, то К. Дойч вважав ними зокрема: «1) посилення економічного або політичного тиску на одну зі складових держави (цей фактор відіграє важливу роль за чіткого поділу на регіони-донори та дотаційні регіони); 2) посилення регіональної, економічної, етнічної диференціації, яка не компенсується інтеграційними процесами; 3) процеси соціальної, етнополітичної мобілізації, які домінують над процесами асиміляції та набуття спільної політичної ідентичності; 4) неспроможність влади проводити необхідні реформи та реагувати на запити етносуб'єктів; 5) ослаблення внутрішньої комунікації між складовими держави, намагання виключити окремі регіони з процесу прийняття рішень»⁴⁰¹. Соціолог переконаний, що за умови нашарування на соціальні, економічні та політичні розбіжності ще й етнічної диференціації, дезінтеграції такої державі не уникнути. Вищезгадані фактори свідчать про те, що якщо певні етносуб'єкти (регіони, населені меншинами) або етноспільноти не мають достатніх можливостей для реалізації своїх інтересів в державі, тому дестабілізуватимуть ситуацію в ній та підживлюватимуть відцентрові тенденції.

На щораз більшому значенні масштабних моделей суспільної інтеграції, які залежать від непрямих соціальних відносин, досягнутих за допомогою комунікаційних засобів масової інформації, – наголошує К. Калгоу⁴⁰². Вчений доводить, що зміни у моделях формування громад та засобів комунікації змінили підвалини демократії. На його думку, соціально-просторова сегментація за вибором способу життя, ринковою позицією та іншими факторами все більше обмежує прямі зв'язки індивідів в поліетнічному суспільстві. ЗМІ стають голо-

⁴⁰¹ *Deutsch K. Analysis of International Relations.* New York: Prentice Hall, 1968. P. 197.

⁴⁰² *Calhoun C. Populist Politics, Communications Media and Large Scale Societal Integration // Sociological Theory.* 1988. Vol. 6. № 2. P. 220.

вними джерелами інформації про інших і в цих умовах непрямі соціальні відносини формують структурну основу для соціальної інтеграції. Дійсно, в сучасному світі комунікаційні засоби відіграють колосальну роль не лише у внутрішній інтеграції/дезінтеграції. Людині вже не потрібно навіть виходити з дому, напряду спілкуватися з іншими – сучасні комунікаційні засоби дають змогу брати їй активну участь у дезінтеграційно-інтеграційних процесах або самій ставати об'єктом цілеспрямованого впливу з метою формування потрібної політичної поведінки. ЗМІ як універсальний посередник розглядав також Н. Луман⁴⁰³.

Серед інтеграційних теорій в контексті розгляду факторів інтеграції та дезінтеграції слід згадати також уніфікаційну теорію Е. Етціоні. Основну увагу вчений, який здебільшого працював в сфері соціології організації, приділяє аналізу процесів інтеграції, уніфікації тих політичних одиниць, які раніше мали слабкі зв'язки або не мали їх взагалі. В соціології організацій організація розглядається як соціальний інститут, система зв'язків і відносин між людьми, як частина соціального оточення людини. Частково цю теорію можна застосувати до будь-якої етнополітичної системи. У сучасній науковій літературі багато визначень організації (системи), з яких слід виокремити концепцію організації як раціональної системи або системи, спрямованої на досягнення мети. Активність соціальної системи залежить від трьох факторів: інформаційно-кібернетичного (здатність збирати, обробляти, аналізувати та використовувати інформацію), фактора влади (здатність її здійснення за допомогою нормативно-символічних засобів регулювання та контролю), фактора узгодження. Е. Етціоні пропагує концепцію «активного суспільства», котре поєднує в собі високий ступінь контролю, згоди та конструктивного використання всіх технічних досягнень.

Процесові інтеграції сприяють: 1) культурна гомогенність/однорідність, 2) економічна взаємозалежність, 3) територіаль-

⁴⁰³ Луман Н. Что такое коммуникация? // Социологический журнал. 1995. № 3. С. 114-125.

на близькість. Е. Етціоні переконаний, що забезпечити інтеграцію-уніфікацію може лише «те суспільство чи утворення, яке: 1) має ефективний контроль над засобами примусу й насилля (армія, поліція, судова система); 2) має центр прийняття рішень, який суттєво впливає на розподіл ресурсів у суспільстві; 3) є або стає домінуючим фокусом політичної ідентифікації для абсолютної більшості політично свідомих громадян»⁴⁰⁴. О. Картунов серед теорій етнополітичної інтеграції досліджує комунікативну (К. Дойч), функціональну (Б. Маліновські, Д. Мітрени, А. Радкліфф-Браун, Т. Парсонс), неофункціональну (Е. Гааз), нормативно-ціннісну (М. Вебер, Е. Дюркгейм), уніфікаційну (Е. Етціоні).

Функціональна теорія передбачає виявлення функцій у процесі соціальної взаємодії, тобто елементів соціальної системи та з'ясування їх місця, ролі і значення. У межах функціональної теорії вважається, що «процес інтеграції забезпечується головними підсистемами: економічною, політичною, нормативною та ціннісною, а також взаємним проникненням цінностей, потреб та інтересів». Принаймні так вважав Т. Парсонс, який стояв на позиціях функціональної теорії⁴⁰⁵. Соціолог стверджував, що «поглиблення процесів інтеграції призводить до виникнення єдиної, цілісної системи, яка характеризується гармонійними, безконфліктними відносинами між її складовими»⁴⁰⁶. В межах неофункціональної теорії головне значення надається самому процесу інтеграції, а не його стану або наслідкам. Її суть зводиться до того, що процес інтеграції в одній сфері сприяє інтеграції в інші сферах, поширюється на них. Цієї позиції дотримувалися Д. Мітрени та Е. Гааз. Останній надавав більшого значення економічній інтеграції, вважаючи, що саме економічна інтеграція задає процес політичної інтеграції⁴⁰⁷. Повністю погодимося з уче-

⁴⁰⁴ *Etzioni A. Political Unification: A Comparative Study of Leaders and Forces.* New York: Holt, Rinehart and Winston, 1965. P. 189.

⁴⁰⁵ *Parsons T. Social system? Social system and the evolution of action theory.* New York: Free Press, 1977. 420 p.

⁴⁰⁶ Там само.

⁴⁰⁷ *Haas E. International Integration: The European and the Universal Process // International Organization.* 1961. Vol. 15. P. 366-392.

ним, позаяк абсолютна більшість проаналізованих сучасних концепцій інтеграції та дезінтеграції тією чи іншою мірою була пов'язана з економічною інтеграцією.

Основні концепції та моделі дезінтеграції були розглянуті раніше. О. Картунов слушно зауважує їх недостатню кількість у науці про етнополітичну сферу буття: «Незважаючи на те, що інтеграційно-дезінтеграційні процеси користуються підвищеною увагою з боку західних науковців, про що свідчить чимала кількість присвячених цій проблематиці праць, але їх аналіз демонструє, що абсолютна більшість з них присвячена лише одному з цих взаємозалежних і взаємообумовлених процесів, а саме — інтеграції»⁴⁰⁸. За підрахунками вченого, в західній етнополітології розроблено десятки концепцій і теорій інтеграції і лише одна-дві концепції дезінтеграції. Тоді як процеси дезінтеграції, насамперед етнополітичної, не є популярним об'єктом наукового вивчення. На нашу думку, ця диспропорція обумовлена деструктивною природою етнополітичної дезінтеграції, її руйнівним потенціалом для поліетнічних суспільств, держав, об'єднань держав. Тоді як етнополітична інтеграція вважається запорукою консолідації суспільства, нації, збереження територіальної цілісності держави, тобто конструктивним етнополітичним процесом.

Слушність цього припущення підтверджує ставлення вчених до дезінтеграції. Зокрема, Т. Вороніна зауважує, що сутність терміна «дезінтеграція» як протилежного «інтеграції» можна сформулювати як розпад, поділ на частини цілісної структури, ослаблення, порушення зв'язків в єдиній системі. Дослідниця вказує на «очевидні переваги інтеграції над дезінтеграцією: якщо інтеграція дає змогу отримувати вигоду від об'єднання розрізаних частин в єдине ціле, від взаємного доповнення країн-учасниць, то дезінтеграція ослаблює їх взаємозалежність»⁴⁰⁹. Дезінтеграція також призводить до втрати системних властивостей складовими етнополітичної системи під час або внаслідок дезінтеграції, що означає їх неминуче

⁴⁰⁸ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 211.

⁴⁰⁹ Вороніна Т. Цит праця. Р. 120.

ослаблення після того, як вони перестають бути елементами спільної системи. Принагідно багато учасників (складових) етнополітичних систем схильні розквітати ситуацію в них, погрожуючи дезінтеграцією системи, виходом з її складу. Прикладом можуть бути держави периферії Європейського Союзу – Угорщина, Чехія, які воліють зберігати суверенітет та максимальну незалежність від Брюсселя.

Більшість факторів виникнення інтеграційно-дезінтеграційних процесів була проаналізована в підрозділах, присвячених цим явищам як етнополітичним процесам. Серед них: соціально-економічні (економічний рівень розвитку етнополітичної системи, особливості соціальних процесів в ній); етнокультурні (поліетнічність, мовна політика, етнокультурний розвиток); соціально-структурні (роль етнічного фактора у соціальній мобільності, взаємозв'язку соціальної та етнічної стратифікації); історичні (досвід взаємодії між етносами, державами, зміна кордонів, наявність/втрата власної держави, автономії); політичні (форма державного правління, політичний режим, тип державної етнополітики, тип етнонаціональних відносин); правові (законодавче закріплення прав представників національних меншин). Дія цих факторів залежатиме не лише від ступеню вираженості (актуалізації) в конкретній етнополітичній системі, яка інтегрується/дезінтегрується, а й від рівня процесу етнополітичної інтеграції/дезінтеграції.

Тому слід відмовитися від узагальнень, адже кожен випадок етнополітичної інтеграції/дезінтеграції буде унікальним, зі своїм набором передумов, факторів, причин та наслідків. Вважаємо, що напрацювати універсальну типологію, справедливу для всіх процесів інтеграції/дезінтеграції, враховуючи їх складність, неможливо. Дослідження кожного окремого процесу етнополітичної інтеграції/дезінтеграції або комплексного взаємозв'язку цих процесів супроводжуватиметься аналізом передумов, факторів, причин та наслідків. Наслідки цих процесів дуже різноманітні і проявляються на різних рівнях етнополітичних систем (етносів, націй, держав, їх об'єднань, поліетнічних суспільств) по різному. Наприклад, наслідком етнополітичної інтеграції може стати формування нової етнополі-

тичної системи: нової держави або об'єднання держав, приєднання до держави частини території іншої держави, яка сепаратизувалася. Тоді як дезінтеграції — розпад держави, наддержавного об'єднання на частини, виникнення невизнаної держави — нелегітимної території, що перебуває поза дією міжнародного права. Але це стосується лише наслідків зовнішнього рівня етнополітичної інтеграції або дезінтеграції, для інших рівнів вони будуть іншими.

І це не враховуючи внутрішніх етноеволюційних та етнотрансформаційних процесів, якими супроводжуються всі інтеграційно-дезінтеграційні процеси, що було продемонстровано на прикладі України, Індії та інших держав. Наслідки цих процесів слід аналізувати комплексно, однак у прямому зв'язку з конкретними, досліджуваними інтеграційно-дезінтеграційними процесами. Як свідчить аналіз наукової літератури, вченим не вдалося поки що напрацювати універсальної причинно-наслідкової моделі процесів інтеграції та дезінтеграції, не враховуючи найзагальніших теорій, проаналізованих вище. Багато авторських концепцій містить величезну кількість моделей інтеграційно-дезінтеграційних процесів з безліччю застережень та проміжних форм. Досліджувані нами процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції надто комплексні, багаторівневі, пов'язані між собою для виокремлення чистих видів.

Прикладом авторської концепції може бути класифікація причин появи феномену невизнаних держав/державоподібних утворень, які виникають в процесі дезінтеграції держави, запропонована Т. Далавською. Спочатку дослідниця виокремлює наступні: геополітичні, політичні, правові, етнокультурні та соціально-економічні причини, історичне підґрунтя. Потім розподіляє їх на «перманентні причини» (тобто ті, які діють постійно і впливу яких не можна уникнути) та «змінні причини» (тобто ті, що виникають ситуативно і дію яких можна дещо зменшити або взагалі усунути)⁴¹⁰. Перманентні причи-

⁴¹⁰ Далавська Т. П. Феномен невизнаних держав: політологічний аналіз: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ, 2016. С. 9.

ни Т. Далявська радить «не намагатися нівелювати, а лише враховувати задля запобігання виникнення майбутніх конфліктів, пов'язаних з відокремленням окремих територій від держави-метрополії»⁴¹¹. До таких зараховуються розташування певної частини території держави на межі зіткнення етнокультурних регіонів або зовнішньополітичні інтереси «провідних» держав світу.

Водночас всі авторські класифікації причин інтеграційних та дезінтеграційних процесів містять універсальний набір чинників, згадуваний вище, як-от: історичні, економічні, політичні, етнокультурні причини, які у тому чи іншому співвідношенні присутні в кожному інтеграційному чи дезінтеграційному процесі. Дію однієї з таких універсальних передумов продемонструємо на прикладі виявленні ролі та значення поліетнічності в процесах етнополітичної дезінтеграції на внутрішньому (внутрішньодержавному), зовнішньому (міждержавному) рівнях. Процеси етнополітичної дезінтеграції не припиняються, незважаючи на зусилля держав з їх нейтралізації. Причому прямо вони не залежать від економічного, демократичного розвитку держав, їх впливу на міжнародній арені або геополітичного становища. Головний фактор, який об'єктивно гальмує розвиток відцентрових тенденцій в державі, це моноетнічність — відсутність впливових національних меншин. У сучасному світі у будь-якій поліетнічній державі можуть виникнути дезінтеграційні тенденції (вимоги автономізації, етнотериторіальні претензії).

Н. Ціцуашвілі вважає, що поліетнічний склад населення став внутрішнім викликом для абсолютної більшості держав. Об'єктивно поліетнічний склад населення сам по собі є потенційною загрозою національній безпеці, оскільки означає можливість виникнення міжетнічних конфліктів на території держави. Дослідник стверджує, що «у зв'язку зі зростанням ролі етнічного фактора в політичному процесі набувають особливої актуальності внутрішні деструктивні етнонаціо-

⁴¹¹ Далявська Т. П. Феномен невизнаних держав: політологічний аналіз: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ, 2016. С. 9.

нальні процеси (посилення етнічної дискримінації, ксенофобії, міжетнічної ворожнечі), оскільки вони гальмують конструктивні процеси в поліетнічному середовищі, зокрема внутрішню інтеграцію політичної нації, яка включає всіх громадян держави безвідносно до етнічної належності»⁴¹². «На нашу думку, за певних умов до деструктивних етнонаціональних процесів слід віднести і дезінтеграційні тенденції, оскільки вони загрожують внутрішній єдності етнospільноти, її консолідації, а також у подальшому можуть означати порушення міжнародно-правових принципів територіальної недоторканості та непорушності кордонів суверенної держави.

Звідси випливає, що моноетнічність держави суттєво знижує ймовірність виникнення дезінтеграційних тенденцій на внутрішньодержавному рівні, однак таких країн у сучасному світі дуже мало. В етнополітології існує безліч класифікацій держав за етнічних складом населення»⁴¹³. Зустрічаються серед них складні типології, на зразок класифікації Г. Нельсона. Дослідник виокремив 5 груп держав: 1) держави з єдиною нацією-групою (нація формує державу і становить понад 95% її населення — Польща, Японія, Італія, Норвегія, Данія); 2) держави з однією нацією-групою (нація становить від 60 до 95% населення — Китай, Фінляндія, Австрія); 3) держави з однією основною нацією-групою та фрагментованими етносами (нація становить від 40 до 60% населення, решту складають фрагментовані етноси — Судан, Філіппіни, Гана, Афганістан); 4) бінаціональні держави (сформовані двома націями, які становлять від 65 до 96% населення — Таїланд, Бельгія, Конго, Мозамбик); 5) полінаціональні (мультинаціональні) держави (формується 3-ма і більше етносами, що становлять від 34 до 97% населення — Індія, Нігерія, Ангола)⁴¹⁴. «Ця детально розроблена класифікація справедливо відображає етнічний склад

⁴¹² Цицуашвілі Н. І. Етнополітична безпека: внутрішні виклики в умовах поліетнічності // Політологічний вісник. 2011. Вип. 53. С. 272.

⁴¹³ Явір В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції // *Evropský Politický a Právní Diskurz*. 2017. Sv. 4. 6 v. S. 128-133.

⁴¹⁴ Nielsson G. States and Nation-Groups: a Global Taxonomy New Nationalism in Developed West: towards explanation. Boston: Allen and Unwin, 1985. P. 30-31.

населення кожної конкретної держави, є зручною для застосування в етнополітології, оскільки дає можливість точніше спрогнозувати ймовірність виникнення дезінтеграційних тенденцій, однак дуже суперечливою для використання у практичній політиці. Річ у тому, що різницю між державами з єдиною нацією-групою та з однією нацією-групою доведеться пояснювати і уточнювати в кожному конкретному випадку навіть фахівцям.

Це приклад складної, багатоаспектної класифікації держав за етнічним складом населення»⁴¹⁵. В етнополітології поширені й більш прості класифікації, серед них — запропонована американським соціологом П. ван ден Берге. За нею держави поділяються на: 1) нації-держави, які формуються однією нацією; 2) багатонаціональні держави, які складаються із двох або більше націй; 3) багатоетнічні держави, які формуються двома або більше етносами, що не вимагають власної державності⁴¹⁶. «Незважаючи на простоту цієї класифікації, у нефахівців обов'язково виникнуть запитання до розмежування багатонаціональних та багатоетнічних держав. Тому в політичній науці та практиці найчастіше застосовується найпростіша типологія, яка поділяє держави на дві групи — 1) поліетнічні, в яких кількість представників інших етноспільнот, відмінних від державотворчого етносу, становить більше 10%; 2) моноетнічні, де державотворчий етнос (нація) домінує кількісно і становить понад 90% — 95% населення, тоді як кількість представників інших етнічних груп не перевищує 5-10%. У сучасному світі поліетнічних держав більшість.

Ця класифікація є не такою точною, але несуперечливою і зручною для оперування. Вона дає підстави стверджувати, що вразливими до дезінтеграційних тенденцій за участю етнічного фактора є саме поліетнічні держави»⁴¹⁷. Етнографічний словник пропонує визначення поліетнічної держави як такої,

⁴¹⁵ Явір В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. С. 129.

⁴¹⁶ Berge P. van den. The Ethnic Phenomenon. New York: Elsevier, 1981. P. 252-253.

⁴¹⁷ Явір В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. С. 129.

на території якої одночасно проживає кілька етносів⁴¹⁸. «У вузькому розумінні цього терміна йдеться про державу, сформовану двома або більшою кількістю етносів незалежно від умов: ці етноси можуть бути рівноправними (Швейцарія, Бельгія), або один домінувати (Росія, Велика Британія), а інші займати підлегле становище (національні, етнічні меншини). Дослідники зазначають, що у більш широкому розумінні цього терміна поліетнічними є фактично усі сучасні держави, бо кожна з них включає щонайменше кілька (найчастіше значну кількість) етноменшинних груп. Фактично розмежування зводиться до спрощеної класифікації держав на поліетнічні та моноетнічні, згадану нами вище»⁴¹⁹.

«Водночас етнографічний словник фіксує сучасні тенденції, а саме вказує як глобалізований та глокалізований світ позначається на зміні етнічного складу держав. Зокрема, для більш широкого розуміння поліетнічності сучасних держав виокремлюється перманентно оновлювана поліетнічність. Явище пояснюється, з одного боку, природною поступовою асиміляцією, розчиненням етнодисперсних груп у державотворчому етносі, яка, з іншого боку, декомпенсується зростаючою відкритістю держав сучасного світу, яка полегшує і навіть стимулює міграційні процеси, завдяки чому в багатьох державах виникають нові етнодисперсні групи. Тобто глобалізований світ не дає змогу етнооб'єднавчим процесам, зокрема асиміляції шляхом поглинання, з часом сприяти перетворенню поліетнічних держав на моноетнічні. Нинішня динаміка економічного та політичного життя націй і етносів, а також зростаюче усвідомлення цінності етнокультури дають підстави вченим вважати, що у майбутньому все людство перетвориться на поліетнічну цілісність.

Безумовно, всі поліетнічні держави можна розділити на велику кількість підвидів, в тому числі за допомогою складних багаторівневих класифікацій. Тоді спрогнозувати виникнен-

⁴¹⁸ *Держава* поліетнічна Українська етнографія: словник. URL: <http://etno.us.org.ua/blog/glossary/39.html> (дата звернення: 12.04.2017).

⁴¹⁹ Явір В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. S. 133.

ня і реалізацію дезінтеграційних тенденцій у кожному підвиді можна буде з більшою ймовірністю. Однак етнополітична дезінтеграція — дуже суперечливий і складно прогнозований процес, який може виникнути як в державах, сформованих кількома етносами (націями), так і в державах з основною нацією та кількома національними меншинами»⁴²⁰. Як слушно зауважує К. Вітман, «незважаючи на абсолютно різні передумови етнополітичної дезінтеграції, ще в 2014 р. Євросоюз міг поповнитися новими державами — Шотландією та Каталонією, які вирішили відокремитися від відповідно Сполученого Королівства Великої Британії та Ірландії (Великої Британії) та Королівства Іспанії (Іспанії) внаслідок референдумів»⁴²¹.

«Розглянемо роль поліетнічності як фактора дезінтеграції в цих випадках докладніше. В Шотландії референдум про незалежність відбувся 18 вересня 2014 р. цілком мирно, погоджено з Лондоном і в межах демократичної процедури. Відповідаючи на запитання: «Чи повинна Шотландія бути незалежною країною?», 55,3% учасників висловилися — проти, 44,7% — за. Напередодні Лондон намагався вмовити Шотландію відмовитися від відокремлення, однак Шотландська національна партія, яка відстоює ідею незалежності, все-таки домоглася реалізації свого головного програмного пункту — проведення референдуму про незалежність Шотландії»⁴²². Прем'єр-міністр Великої Британії закликав шотландців не розривати державу на частини, побоюючись, що вона може припинити своє існування як єдина держава за підсумками референдуму»⁴²³. Після невдалого референдуму Шотландська національна партія визнала свою поразку та привітала демократичний

⁴²⁰ Явір В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. С. 133.

⁴²¹ Вітман К. М. Тенденції етнополітичної дезінтеграції в європейському просторі. С. 27.

⁴²² Явір В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. С. 133.

⁴²³ EU referendum: Scotland backs Remain as UK votes Leave // BBC News. URL: <http://www.bbc.com/news/uk-scotland-scotland-politics-36599102> (дата звернення: 12.04.2017).

вибір шотландського народу, який сказав «ні» дезінтеграції Великої Британії.

«Питання про доцільність та правомірність знаходження Шотландії у складі Великої Британії постало ледь не з моменту укладення союзу з Англією. Акт про унію або Акт про союз 1707 р. (Acts of Union) був схвалений обома парламентами Англії і Шотландії і передбачав створення єдиної союзної держави — Великої Британії. Раніше обидві держави, до того ж очолювані одним монархом (починаючи з шотландського короля Якова VI, який успадкував англійський престол), політики намагалися об'єднати впродовж 100 років, але це вже приклад етнополітичної інтеграції. Так чи інакше, референдум у Шотландії 2014 р. може розглядатися як приклад мирної спроби реалізації етнополітичної дезінтеграції поліетнічної держави, сформованої кількома націями, які шляхом демократичної процедури волевиявлення вирішили залишатися єдиною державою»⁴²⁴.

«Натомість референдум про незалежність Каталонії є прикладом дезінтеграції поліетнічної держави, сформованої основною нацією, яка має фрагментарний склад і поділяється на велику кількість корінних субетносів. Основними субетносами сучасної Іспанії, які формують іспанську націю, є каталонці (15,6%), андалусійці (15,6%), кастильці (11,1%), валенсійці (9,7%), галісійці (7,4%), баски (5,6%). Але при цьому вони можуть навіть не називати себе іспанцями — настільки вираженою в Іспанії є регіональна самосвідомість. Річ у тому, що Іспанія належить до найбільш децентралізованих держав, хоч і є унітарною за адміністративно-територіальним устроєм. Іспанія складається з 17 автономій, що вказує на проміжну форму, яка на практиці перебуває між унітарною державою та федерацією. Періодично автономії вимагають ще більшого розширення прав від Мадрида аж до відокремлення (Каталонія, Країна Басків). Частина населення автономних спільнот взагалі не вважає себе іспанцями, незважаючи на громадянську

⁴²⁴ Явір В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. S. 131.

належність. Вчені пов'язують процес формування та посилення регіональних етнічних ідентичностей в автономіях Іспанії з відцентровими тенденціями — процесами автономізації та заохоченням вивчення місцевих мов (арагонська, каталонська)⁴²⁵. Натомість Конституція Іспанії утверджує принцип єдності політичної іспанської нації. Ст. 2 стверджує, що «Конституція базується на непорушній єдності іспанської нації, єдиній та неподільній для всіх іспанців Батьківщині; вона визнає і гарантує право на автономію національностей і районів, їх складових та солідарність між ними»⁴²⁶.

«Однак Каталонська автономія в 2017 р. здійснила чергову спробу вийти зі складу Іспанії шляхом проведення референдуму про незалежність. Раніше у 2009-2010 рр. в автономній спільноті були проведені консультативні референдуми, на яких підтримали незалежність автономії понад 90% виборців, однак завдяки зусиллям Мадрида з блокування дезінтеграційних тенденцій через Конституційний Суд вони не мали жодної юридичної сили. У січні 2013 р. парламент Каталонії ухвалив Декларацію про суверенітет Каталонії, якою передбачив право на самовизначення регіону у межах демократичної процедури, однак Конституційний суд Іспанії призупинив дію цього політичного документу також.

Утім політичні сили Каталонії, що виступають за незалежність, не відмовилися від своїх намірів»⁴²⁷. На позачергових виборах 2015 р. у регіоні вони сформували коаліцію *Junts pel sí* (разом за «так»), яка підготувала і законодавчо визначила процедуру відокремлення (виходу зі складу Іспанії) — Закон «Про правову та установчу транзитивність Республіки Каталонія» (*la Ley de Transitoriedad Jurídica y Fundacional de la*

⁴²⁵ Явір В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. С. 131.

⁴²⁶ *Constitución Española* // Página principal de la web del Senado de España. URL: <http://www.senado.es/web/conocersenado/normas/constitucion/index.html> (дата звернення: 22.05.2017).

⁴²⁷ Явір В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. С. 131.

República Catalana)⁴²⁸. Документ передбачив проведення референдуму про незалежність, перехідний період, протягом якого мало відбутися відокремлення Каталонії від Іспанії, конституційний процес — напрацювання та прийняття Конституції Республіки Каталонія. «Незважаючи на те, що цей закон автономії було скасовано в судовому порядку, референдум щодо незалежності Каталонії відбувся 1 жовтня 2017 р. На ньому за вихід зі складу Іспанії проголосували 90,18% учасників референдуму. Офіційний Мадрид не визнав результатів цього волевиявлення, більше того — намагався силовими засобами не допустити його проведення, що дало підстави владі Каталонії вказати на ознаки недемократичності в діях уряду. Тож 27 жовтня 2017 р. парламент проголосив незалежність Республіки Каталонія.

Попри це самопроголошена держава не здобула підтримки в Євросоюзі»⁴²⁹. Президент Європейського парламенту А. Таяні спрогнозував, що жодна країна Європи не визнає незалежність Каталонії від Іспанії. «Каталонія є іспанською проблемою, а не європейською проблемою. Європа виступає за діалог, але це — проблема Іспанії», — порадив глава Європарламенту шукати вихід з Каталонського конфлікту у межах іспанського законодавства та іспанської Конституції⁴³⁰. Що і було зроблено — уряд Іспанії провів спеціальне засідання, на якому вдався застосування ст. 155 Конституції, яка передбачає процедуру призупинення автономії Каталонії для відновлення конституційного ладу. Точніше, у ст. 155 Основного Закону Іспанії йдеться про те, що «якщо автономна спільнота не виконує зобов'язань, покладених на неї Конституцією та іншими законами або діє в такий спосіб, що серйозно суперечить загальним інтересам Іспанії, то після попередньої вимоги до

⁴²⁸ *Una miniconstitución para dos días después del 1-O // El País*. URL: https://elpais.com/ccaa/2017/09/07/catalunya/1504780420_505960.html (дата звернення: 22.05.2017).

⁴²⁹ *Ybip B. A.* Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. S. 131.

⁴³⁰ *Tajani: «En Europa nadie va a aceptar la independencia de Cataluña» // Radio Cope*. URL: http://www.cope.es/noticias/herrera-cope/tajani-europa-nadie-aceptar-independencia-cataluna_160569 (дата звернення: 20.12.2017).

голови автономної спільноти за згодою абсолютної більшості Сенату в разі, коли ця попередня вимога не буде задоволена, уряд може вжити заходів до того, щоб змусити автономну спільноту виконати зазначені зобов'язання, або вжити заходів, необхідних для захисту загальнодержавних інтересів»⁴³¹. «Положення цієї статті виписані таким чином, щоб залишити уряду Іспанії поле для маневру, залежно від характеру порушень з боку автономії», – підкреслює К. Вітман⁴³². «Адже в Іспанії не лише Каталонія підживлює дезінтеграційні тенденції, вимагаючи розширення автономного статусу. Тож характер дій та обсяг застосування засобів для відновлення конституційного ладу і блокування спроб сецесії автономних спільнот в кожному випадку буде різний, залежно від ситуації, і це неможливо передбачити в Конституції держави. Сенат Іспанії призупинив автономію Каталонії, призначив тимчасового керівника регіону замість колишнього очільника Женералітету Каталонії К. Пучдемона, який разом кількома міністрами мігрував за кордон»⁴³³.

«Приклад референдуму в Шотландії, на якому виборці сказали «ні» незалежності, але який був визнаний Великою Британією, свідчить про вищий рівень демократії в Великій Британії, ніж Іспанії, яка не дозволила каталонському етносу сформуванню власну державу шляхом проведення референдуму про незалежність, заблокувавши спробу дезінтеграції держави. Обидва референдуми – в Каталонії і в Шотландії є втіленням дезінтеграційних тенденцій в поліетнічних країнах Європейського Союзу. Іспанія і Велика Британія належать до різних видів поліетнічних держав, практично за всіма розглянутими вище класифікаціями, окрім спрощеної, яка ділить держави на поліетнічні та моноетнічні. Це свідчить про те, що незалежно від типу формування (однією нацією і національ-

⁴³¹ *Constitución Española* // Página principal de la web del Senado de España. URL: <http://www.senado.es/web/conocersenado/normas/constitucion/index.html> (дата звернення: 22.11.2017).

⁴³² Вітман К. М. Сецесія Каталонії як невдала спроба дезінтеграції Іспанії // Актуальні проблеми політики. 2017. Вип. 60. С. 97.

⁴³³ Явір В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. С. 131.

ними меншинами, основною, але фрагментованою нацією, кількома націями (етносами)), поліетнічна держава є вразливою до дезінтеграційних тенденцій, особливо у випадку децентралізації, автономізації та розширення прав регіону, населеного етносом, який вимагає відокремлення та створення (відновлення) власної держави. Каталонія мала статус автономної спільноти з досить широкими правами в складі Іспанії (Королівства Іспанії), Шотландія є складовою Об'єднаного Королівства Великої Британії та Ірландії. Хоча остання ніколи не була ні автономною, ні федеративною одиницею Великої Британії і більше не є королівством, політичний статус Шотландії визначають як дуже близький до статусу окремої держави. Це дає підстави виокремлювати поряд з поліетнічністю й інші фактори розвитку дезінтеграційних тенденцій, а саме – статус етносу, який намагається відокремитися, в державі, а також статус території його проживання»⁴³⁴.

Показово, що поліетнічність визначається дослідниками не лише як ситуація співіснування у межах однієї структурованої людської спільноти (етнополітичний, етносоціальний організми) осіб різного етнічного походження, носіїв різних етнокультурних традицій, етнічного менталітету. В. Євтух визначає поліетнічність також як «концепцію, яка стверджує, що різні етнічні й мовні групи можуть безконфліктно у взаємодії проживати у межах однієї держави й розвивати свої мови та культури»⁴³⁵. В. Котигоренко також вважає, що «поліетнічність населення не означає невідворотності етнічних конфліктів на теренах держави, оскільки має потужний інтегративний потенціал: створює для суспільства і громадян сприятливі можливості розвитку на основі взаємозбагачення культурними, інтелектуальними, генетичними та іншими ресурсами»⁴³⁶.

⁴³⁴ Явір В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. С. 131.

⁴³⁵ Євтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний довідник. Київ: Фенікс, 2012. С. 34.

⁴³⁶ Котигоренко В. О. Бути чи не бути етнічним конфліктам в Україні? // Політичний менеджмент. 2008. № 5. С. 86.

«Що ж стосується моноетнічних держав, вони автоматично є невразливими до етнічних відцентрових домагань, оскільки в них домінує одна нація з незначними вкрапленнями національних меншин або мігрантських етносів, які не висувають етнотериторіальних претензій. Моноетнічною або моноетнонаціональною визначається держава, яка оформилася як етнічна територія одного етносу, який в ході націогенезу сформував державу за незначної частки національних меншин. Умовно моноетнічними державами можна вважати Японію, Південну та Північну Кореї, В'єтнам. Умовно, тому що їх моноетнічний статус також можна поставити під сумнів, адже у сучасному світі поліетнічність посилюється внаслідок інтенсифікації міграційних процесів. Йдеться про формування на основі мігрантського компонента нових етнічних спільнот всередині моноетнічної держави. Крім того, у всіх моноетнічних державах все ж буде присутня хоч і незначна частка національних меншин. Часто критерієм визначення держави як моноетнічної слугує їх вплив та становище в державі. Кілька національних меншин, кількість представників яких не перевищує 10%, які не мають вирішального впливу на політику, державний курс та процес прийняття рішень, не дає підстави вважати таку державу поліетнічною. На користь моноетнічності держави свідчить також домінуюче становище державотворчого етносу (нації) у всіх сферах життя. Оскільки національні меншини в моноетнічних державах, незалежно від типу розселення — дисперсного чи компактного, не мають впливу на порядок денний держави, вони не політизують етнічність, не висувають вимог щодо автономізації. А, отже, не сприяють розвитку дезінтеграційних тенденцій. Тож можна простежити прямий зв'язок між етнічним складом населення держави та ймовірністю виникнення дезінтеграційних тенденцій»⁴³⁷.

⁴³⁷ Явор В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. С. 133.

* * *

Синтетичний або композиційний методологічний підхід дає змогу розмежувати поняття етнічного та етнополітичного процесу. Більшість етнічних процесів сучасного світу слід розглядати як етнополітичні, адже у них етнічність задіяна так само, як і політика. Крім того, сама природа етнополітології полягає у виявленні взаємозв'язку політики та етнічності, дослідженні етнічної обумовленості політичних процесів, і навпаки.

«Складність розмежування і класифікації як інтеграційних (об'єднавчих), так і дезінтеграційних (роз'єднавчих) етнічних (етнополітичних) процесів зумовлена: 1) взаємопов'язаністю та постійною трансформацією (чистих видів практично не спостерігається); 2) впливом інших процесів (політичних, економічних, соціальних); 3) великою кількістю авторських класифікацій та застосуванням тотожних термінів для позначення різних процесів; 3) перманентністю етнополітичних процесів, що вимагає врахування темпорально-просторових та причинно-наслідкових зв'язків»⁴³⁸.

Типологія етнополітичної інтеграції та дезінтеграції може бути здійснена за критеріями масштабу (локальна, регіональна, континентальна, глобальна), особливостей їх перебігу, характеру (примусовий, об'єктивний). Остання типологія потребує вдосконалення, оскільки інтеграційно-дезінтеграційні процеси можуть мати також змішаний, примусово-об'єктивний характер, якщо існують певні об'єктивні передумови, які доповнюються дією примусу або сили. Природним чином процеси етнополітичної інтеграції/дезінтеграції відбувалися б значно повільніше і, можливо, ніколи б не досягли своєї кінцевої мети, однак примус виступає їх каталізатором.

Ціннісний підхід, який полягає у виокремленні негативної та позитивної інтеграції/дезінтеграції, недоцільно застосовувати до класифікації інтеграційно-дезінтеграційних процесів. Кожен об'єктивний процес етнополітичної інтеграції/дезінте-

⁴³⁸ Явір В. А. Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування С. 157.

грації може бути охарактеризовано одночасно і як позитивний, і як негативний залежно від позиції отримувача вигоди.

Пропонується авторська класифікація рівнів (вимірів) етнополітичної дезінтеграції та інтеграції. 1. Внутрішній (внутрішньодержавний) рівень охоплює інтеграційно-дезінтеграційні процеси, які відбуваються всередині держави, поліетнічного суспільства або етноспільноти. 2. Зовнішній (міждержавний) рівень включає інтеграційно-дезінтеграційні процеси, які супроводжуються об'єднанням держав в міждержавні (наднаціональні) об'єднання з передачею частини суверенітету наднаціональним органам, формуванням спільної політики в певних сферах. Дезінтеграційні процеси відповідно супроводжуються розпадом таких об'єднань держав. 3. Глобальний (планетарний) рівень означає інтеграційно-дезінтеграційні процеси, які стосуються всього людства або більшої кількості етнополітичних систем (етноспільнот, держав) та/або передбачають об'єднання/роз'єднання, консолідацію/деконсолідацію під впливом певного етнополітичного чинника на глобальному рівні.

Глобальний рівень інтеграційно-дезінтеграційних процесів не обмежується лише уніфікацією/диференціацією людства, а дістає відображення в об'єднанні/роз'єднанні навколо вирішення важливих етнополітичних питань. Прикладом може бути формування загальноєвропейської політики захисту прав національних меншин, міжнародного захисту корінних народів та культурного різноманіття, запровадження антидискримінаційної політики в окремих сферах, зокрема у спорті. Однак дезінтеграцію на глобальному рівні відстежити важче, оскільки вона означає ізольованість, маргіналізацію, а також домінування суперечливих позицій щодо певних етнополітичних питань, яка не завершується спільними рішеннями, міжнародно-правовими актами, угодами.

Процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції є глобальною тенденцією розвитку сучасного світу в парадигмах глобалізації та глокалізації. Глобалізація має інтеграційну природу, однак призводить до дезінтеграційних наслідків, які ігноруються в межах цього глобального процесу. Глокалізація

як глобальна матриця не протиставляє етнополітичну інтеграцію та дезінтеграцію. В межах глокалізаційної парадигми їх можна визначити як складові одного, багаторівневого етнополітичного інтеграційно-дезінтеграційного процесу. Етнополітична інтеграція може містити ознаки, елементи, характеристики етнополітичної дезінтеграції, і навпаки. Дезінтеграція може мати позитивні інтеграційні наслідки, стимулюючи подолання етнополітичного розколу в країнах та сприяючи консолідації нації та суспільства, захисту територіальної цілісності.

Моделі етнополітичної інтеграції та дезінтеграції практично не зустрічаються в чистому вигляді. Розвиток інтеграційно-дезінтеграційних процесів може початися в межах однієї моделі, а завершитися в межах іншої. Інтенсифікація процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції є характерною рисою розвитку сучасного світу. Незважаючи на посилення дезінтеграційних процесів, рівновага етнополітичної інтеграції та дезінтеграції відновиться як на рівні глобальної етнополітичної системи, так і її локальних складових. Стабільний розвиток держави як етнополітичної системи можливий в умовах рівноваги дезінтеграційно-інтеграційних тенденцій. У світі є чимало прикладів етнополітичних систем — поліетнічних державних інтеграційних утворень, сповнених етнологічних суперечностей, міжетнічної напруги та конфліктів, які балансують на межі розпаду і утримуються разом виключно шляхом застосування примусових засобів з боку недемократичного політичного режиму.

Пропонуємо інтегративне визначення етнополітичної інтеграції/дезінтеграції як багаторівневого, діалектичного процесу: 1) об'єднання/роз'єднання етнополітичної системи (етнополітичної спільноти (етносу, нації), держави, міждержавного (наддержавного) об'єднання); 2) налагодження/порушення зв'язків, консолідації/деконсолідації етнополітичної системи (етнополітичної спільноти (етносу, нації), держав, міждержавних (наддержавних) об'єднань та їх складових) під впливом певного етнополітичного чинника. Коло чинників інтеграції/дезінтеграції може бути широким — від захисту, обстоювання

національних інтересів до вирішення конкретних етнополітичних проблем, реагування на етнополітичні виклики.

Розуміння етнополітичної інтеграції та дезінтеграції потребує корекції з урахуванням реалій, викликів, принципово нових форм взаємодії (удосконалення інформаційних технологій та технологій зв'язку) в сучасному світі. Це більше не механічне об'єднання/роз'єднання частин з утворенням або руйнуванням цілого. Це іноді ситуативне, а іноді системне поєднання або роз'єднання, консолідація або дисонанс зусиль, політико-правових механізмів в етнополітичній сфері, що суттєво ускладнює виокремлення суб'єктів та об'єктів процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції. Сучасні комунікаційні засоби дають можливість індивіду брати активну участь у дезінтеграційно-інтеграційних процесах або самому бути об'єктом цілеспрямованого впливу з метою формування бажаної політичної поведінки.

Чинники та наслідки інтеграційно-дезінтеграційних процесів будуть суттєво відрізнятися залежно від рівня досліджуваного процесу. Основними чинниками є: соціально-економічні (економічний рівень розвитку етнополітичної системи, особливості соціальних процесів у ній); етнокультурні (поліетнічність, мовна політика, етнокультурний розвиток); соціально-структурні (роль етнічності у соціальній мобільності, взаємозв'язок соціальної та етнічної стратифікації); історичні (досвід взаємодії між етносами, державами, зміна кордонів, наявність/втрата власної держави, автономії); політичні (форма державного правління, політичний режим, тип державної етнополітики, тип етнонаціональних відносин); правові (законодавче закріплення прав представників національних меншин).

Їх дія залежатиме не лише від ступеню актуалізації в конкретній етнополітичній системі, яка інтегрується/дезінтегрується, а й від рівня (виміру) процесу етнополітичної дезінтеграції/інтеграції. Кожен випадок етнополітичної інтеграції/дезінтеграції є унікальним, зі своєю низкою передумов, чинників, причин та наслідків. Найбільш поширеним наслідком етнополітичної інтеграції є формування нової етнополітичної

системи — держави або об'єднання держав, приєднання до держави або загарбання нею частини території іншої держави, тоді як дезінтеграції — розпад етнополітичної системи — держави, наддержавного об'єднання на частини, виникнення невизнаної держави, яка перебуває поза дією міжнародного права.

«Між етнічним складом населення держави та ймовірністю виникнення дезінтеграційних тенденцій простежується тісний взаємозв'язок. Сучасні етнополітичні дезінтеграційні процеси в державах Європейського Союзу (Великій Британії та Іспанії) свідчать, що поліетнічність є об'єктивним фактором (обов'язковою передумовою) дезінтеграції. Поліетнічні держави, незалежно від особливостей їх формування, залишаються вразливими до етнополітичних відцентрових вимог (автономізації, розширення прав автономії, відокремлення, сепаратизму) з боку етнічних спільнот, тоді як у моноетнічних державах ні кількість, ні становище, ні вплив етноспільнот не сприяють розвитку етнополітичної дезінтеграції»⁴³⁹.

⁴³⁹ Явір В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. S. 133.